

Coroi Artur

KÍSÉRLET A SZÉKELY FALUTÖRVÉNYEK ÉS RENDTARTÁSOK STATISZTIKAI MÓDSZEREKKEL VALÓ VIZSGÁLATÁRA

Több évtizedes kutatásai eredményét összegző nagy munkája¹ megjelenése után Imreh István professzor úr (1919–2003) bizonyára nagy örömmel és elégedettséggel vette kezébe a székely falvak törvényhozó tevékenységének újabbban fellelt tanúbizonyságait. Éder Ottó kézdivásárhelyi tanár és tanítványai ezt követően, 1984-ben leltek rá az orbaiszéki Hilib falutörvényeire, amelyeket még azon a nyáron eljuttattak Imreh Istvánhoz.² Lakner Rozália – a Nagybányára telepedett altorjai Pinti Dénes özvegye – ugyanakkortájt adta át az 1747-es altorjai falutörvényt, az altorjai communitásnak az Apor családdal folytatott pere tanúmeghallgatási jegyzőkönyvét és az altorjai falusbíróság jegyzőkönyvét Balogh Béla nagybányai levéltárosnak, aki mindhárom ugyancsak Imreh Istvánhoz továbbította. A kézdiszéki Altorja eme okmányait végül a Román Nemzeti Levéltárak Kovászna Megyei Igazgatósága vásárolta meg.³

Mi magunk szinte Éder Ottóval egyidőben juttattuk el Imreh Istvánhoz az akkor még csak általunk ismert 1660-as és 1703-as keltezésű altorjai falutörvény-töredék fényképmásolatát, a hozzá címzett, 1998. XI. 30-án kelt levelünkhöz pedig csatoltuk az 1581-es keltezésű gyergyószentmiklósi falutörvény, valamint az 1704-es gyergyó- vagy csíkszentmiklósi Instructio fénymásolatát.⁴ Ő pedig 1999. I. 5-én kelt válaszlevelében jelezte, hogy 1983 óta – a hilibiekén kívül – közzétette az udvarhelyszéki Szentábrahámfalva falutörvényét is.⁵

Ezek után várható volt és továbbra is várható, hogy a véletlennek köszönhetően vagy a tudatos kutatómunka eredményeképpen más, mindeddig ismeretlen székely falutörvények és rendtartások is előkerülnek. (Dolgozatunkban az egyszerűség kedvé-

ért falutörvények közé soroljuk a falvak rendtartásait is: Imreh István a székely falu normaalkotó tevékenysége gyümölcsének tekintette mindkettőt.) A várakozás nem volt hiábavaló: a székelyderzsi falutörvény 1999-ben jelent meg nyomtatásban,⁶ ugyanazon kiadványban, amelynek egyik dolgozatában utalás történt egy mindeddig fel nem lelt futásfalvi falutörvényre.⁷ Szőcs János 2004-ben közölte az 1601-es keltezésű monyasdi és az 1795-ös keltezésű tusnádi falutörvényt, továbbá – megemlítve előzményeit is – az 1841-es keltezésű csíkszépvízi constitúciót.⁸ Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történész 2006-ban rábukant a bölöni templomerőd 1706-ban kelt második törvényére is, amely a lakosság gabonájának és egyéb értékeinek a toronyban, a bástyákban és a vívófolyosók alatti conservatóriumokban való megőrzését szabályozza. Ehhez hasonlónak a megléte 1694-ban Nagyajtán is valószínűsíthető.⁹ Ugyancsak Csáki Árpád bukkan rá az 1683-as, 1710-ben és 1721-ben is megerősített zágoni falutörvényre, amelyben a falu egyik korábbi, de nem az ismert, 1680 körül keletkezett törvényére is hivatkoznak.

1983-ban megjelent munkájában Imreh István, sorszámmal látva el az általa közölt falutörvényeket, a 72. sorszámig jutott el, ez azonban csak egyezményes számnak tekintendő, mert néhány falunak az idők folyamán egyszer vagy többször bővített, kiegészített, módosított, pontosított törvénye ugyanazon sorszám alatt szerepel, míg más falvak eltérő időben írásba foglalt, azonos vagy eltérő tartalmú törvényei más-más sorszámot kaptak. Mi több, bevezető tanulmányában más székely falvak rendtartásait is említette. (A sepsiszéki Kőkös, az orbaiszéki Csomakőrös, az

ügyek tárgyalásairól – 1808–1818. Az utóbbi tartalmaz néhány falugyűlési határozatot, a törvénytevés során pedig mindeddig fel nem lelt erdő- és pásztorrendtartások egykori meglétére utaló szabályokat alkalmaztak.

¹ IMREH 2001, 174–196.

² IMREH 1997, 70–75; IMREH 1999, 131–135.

³ ZEPECZANER Jenő 1999, 619–641.

⁴ CSÉREY Zoltán 1999, 110–121.

⁵ SZŐCS János 2004, 73–121. A szerző említi egy 1784-es gidófalvi határozatot is.

⁶ Uo.

¹ IMREH István 1983.

² IMREH István 1994, 29–43; Uo 1999, 136–149.

³ Az alsótorjai Pinti család iratai (1747–1841). SÁL Fond 531.

1. *Conclusiones in Generali Congregatione Tum Possessorum Illustriusimorum ac Spectabilium Tum vero incolarum habitantium de dicta Alsó Torja Sub Judice Joanne Antal Anno – 1747 die 7septimo Mensis Maij. Mellyjebből is Leg elsőben az Határpásztorok Observatioj következnek; 2. Az altorjai communitás pere az Apor családdal a Kerek tó lefolyása, a róla elnevezett földláb birtoklása és a tanorokkapu ügyében – 1805–1806; 3. Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve a marhapásztorokat, a határ- és erdőbírósgot illető*

udvarhelyszéki Rava, Dálya, Kőrispatak, Csehétfalva, Szentegyházasoláhfalu, Kápolnásoláhfalu, a csíkszéki Tusnád falutörvényéről és a marosszéki Mezőkölpény erdőrendtartásáról van szó.¹⁰ A marosszéki Mezőbánd falutörvényét, talán igen speciális volta miatt, szintén nem közölte,¹¹ a marosszéki Udvarfalva és az udvarhelyszéki Kányád falutörvényét pedig szintén csak megemlítette.¹² Egy másik munkájában továbbá a málnási falutörvényre való utalást is találtunk, amelyről bővebben nem írt.¹³ Statisztikánkban ezeket feltüntettük, de teljesen figyelmen kívül hagytuk az ilkei, lengyelfalvi stb. faluvégzéseket, amelyekre Imreh István szintén utalt. Bikfalva 1642. VII. 3-án kelt határozatát, amellyel a falu közönsége újrászabályozta az uzoniak erdőlési jogát a Dobolló hegyén lévő bikfalvi erdőknben, szintén kihagytuk statisztikánkból, bár az is különleges falutörvénynek is tekinthető.¹⁴ Ezekhez hozzáadódik az Imreh István által utóbb közzétett három, továbbá a Zepeczaner Jenő által közzétett és a Cserey Zoltán által említett falutörvény. (Kutatásai során Imreh István Aranyosszék egyes meg nem nevezett falvai „erdőkről való constitúcióinak” 1802-es említésével is találkozott,¹⁵ ezekkel a helységnevek hiányában lehetetlen számolni.)

Az említett számozás szerint – ha a bölöni templomerőd második törvényét, továbbá az Imreh István által fel nem dolgozott és nem is közölt altorjai falutörvényt és falutörvény-töredékeket is számítjuk – a székely falutörvények száma már megközelíti a százat. Mi magunk kutatásaink során további falutörvényekre: a karatnai református egyházközség 1744-ben kelt constitúciójára és más szabályozásaira, az 1660–1669-es, az 1804-es és az 1809-es dálnoki falutörvényre és a sepsiszéki kilenc falu 1713-as de-liberatumára bukkantunk.

Az általunk tanulmányozott források többé-kevésbé általános formában utalnak a komollói (1693, 1701), az aldobolyi (1693, 1701), a sepsiszentkirályi, a gidófalvi és a sepsiköröspataki (1701) falutörvény egyik-másik cikkelyére, esetenként szó szerint idézve az illető cikkelyt vagy tartalmi kivonatát, és említenek egy 1736-os dálnoki falutörvényt is. (A függelékben ezeket – a csak említett 1736-os dálnoki kivételével – szó szerint idézzük.) Úgy véljük, hogy az említés, idézés vagy utalás időpontjában mindezek már írott falutörvények lehettek. Az eredeti sorszámozással így már a 100-as sorszámon is túl járunk.

Imreh István megállapította, hogy a falutörvények mintájául az országos szokásjogon és törvényeken, a székelység sajátos szokásjogán és törvényein, a széki statútumokon és constitúciókon stb. kívül a szomszédos falvak falutörvényei szolgáltak,¹⁶ a falutörvények kérdésével foglalkozva pedig szükségtelennek találta szó szerint megfogalmazni, hogy egyetlen falutörvény sem egyszeri, örökérvényű alkotás, hanem természetesen és magától értetődően csak egy jogalkotási folyamat pillanatnyi lenyomata.¹⁷ Ezek után nem meglepő, hogy Szemerja falusbírája 1701-ben faluja ősi törvényének egy olyan cikkelyére hivatkozik, amely szinte szó szerint megegyezik Kilyén 18. század elejére datált falutörvénye 6. cikkelyével¹⁸, de az 1727-es és az 1771-es szemerjai falutörvényben nincs nyoma.

A falutörvényre való írásbeli hivatkozás nem egyértelmű bizonyosága annak, hogy az illető rendtartás maga is írásba lett volna foglalva, egy falutörvény valamely idézett cikkelye azonban még akkor is az írott forma meglétére utalhat, ha annak létezéséről semmi egyebet nem tudunk, illetve ha az ismert, későbbben kelt írott formában az illető cikkely nem lelhető fel még más megfogalmazásban sem, vagy ha tagadják valamely cikkely létezését. Az utóbbi esetre talán a zalániai 1701-es hivatkozása lehet példa.¹⁹ Zalán 1581-es és 1699-es falutörvénye valóban nem tartalmaz előírást a bebíróknak a falu erdejének fájához való jogáról, tehát a bebírókat minden alkalommal egyenként vagy összességükben, nyilván a falu szokásjoga alapján részeltették a falu erdejének fájából: a falusbíró tehát adjunktusaival együtt nyugodtan megesküdhetett az illető cikkely hiányára. Ebből és a hasonló esetekből, amelyekre alább térünk ki, több következtetés is levonható.

Előbb minden valószínűség szerint a közösség életét érintő kérdésekben hozott, különféle jogforrásokból táplálkozó, különböző tényezők és körülmények által kikényszerített, továbbá a falu szokásjogán alapuló fontos határozatokat írták le, majd miután azok megsokasodtak, egy korpuszba összegyűjtve mindet, megalkották a falu írott törvényét. Az írott falutörvény által nem szabályozott kérdésekben, mindaddig, amíg azok is írott határozat vagy falutörvény formáját nem öltötték, továbbra is a szokásjog volt az irányadó, amely természeténél fogva, az írott falutörvénnyel párhuzamosan mindvégig fennmaradt, mintegy kiegészítve azt. Dolgozatunk függelékében

¹⁰ IMREH István 1983, 20, 25, 161, 243, 253, 517, 521.

¹¹ IMREH István 1983, 173.

¹² IMREH István 1999, 114–115.

¹³ IMREH István 1979, 61.

¹⁴ SzOkl., IV, 274–276.

¹⁵ IMREH István 1983, 245.

¹⁶ IMREH István 1983, 7–9, 36.; IMREH István 2001.

¹⁷ IMREH István 1983, 36–41.

¹⁸ Az OSZKK Fol. Hung. 953. 202^v (lásd a függelékben) és IMREH István 1983, 340.

¹⁹ Uo., 187^v. Lásd a függelékben.

olyan feljegyzéseket közlünk, amelyek 14 falura nézve valószínűsítik, hogy azoknak létezhetett az ismerteknél korábbi írott falutörvényük, vagy írásba foglalták falugyűlési határozataikat:

- Bikfalva 1642. évi falugyűlési határozatát az 1693-ban említett követi, ami nem bizonyítja, de sejteti, hogy a falu a 17. században írásba foglalt határozatok sorával – és feltehetően írott falutörvénnyel is – rendelkezett.

- A lécfalvi Gyárfás család 1693-ban a széki tisztség ítélőszéke elé vitte a besenyőiekkel szemben támasztott igényeit: a falu minden valószínűség szerint a helyi szokásjogot, falugyűlése szóbeli vagy írott határozatait, esetleg készülő vagy elkészült írott falutörvényét módosította a tekintélyes család igényeinek megfelelően. A falu részese volt a kilenc falu erdeje törvényének, de más írott falutörvénye egyelőre nem ismeretes. (A falutörvényekkel a falvak azt is meg kívánták akadályozni, hogy a tekintélyesebb, nagyobb hatalmú személyek, családok, csoportok rákényszerítsék akarukat az egész falura. Éme törekvés esetenkénti sikertelenségét mutatja, hogy a földesúri akarat számos falutörvényre – többek közt az 1703-as altorjaira és az 1731-es bodokira – rányomta bélyegét.)

- A Szentivánra vonatkozó 1690-es bejegyzés értelmezése ennél sokkal bizonytalanabb, mivel a 16–18. században *törvény* szavunkat még *törvénytevő fórum*, *bírói szék* és *ítélet* értelemben is használták, de ugyanezzel a szóval nevezték meg a *szokásjogot* és az *írott törvényt* is. Egy 1679-ben kelt, Eresztevényre vonatkozó feljegyzés sem a falu írott vagy íratlan falutörvényének a meglétét jelzi, hanem a törvénytevés elhanyagolását. (*Eresztevény falunak törvénye nem volt.*²⁰) Feljebbviteli fórumként ugyanis a széki tisztség ellenőrizte és vizsgálta a falusi ítélőszékek működését, esetenként jelezve a törvénytevés hiányosságait vagy elmaradását, szükség esetén felülbírálvá az ítéleteket is. A szentivániak pedig három évvel később is a törvénytevés módjáról, nem pedig a falutörvényről szólnak: *Anno 1693. die 17 Novembris. Jurala az Szent Ivani és Laborfalvi Falus Biro edgyik adjunctusa ... hogy az Falu Szabad Emberek különös dolgabol, az Jobbagyokkal edgyütt törvent nem tett ... ugymint Tiszteknak valo dolgozasbol, mely csak szabad embereket illetett.*²¹ Bodokon is inkább a faluszékéről lehet szó a következő feljegyzésben: *Anno 1693 die 3 Decembris. Bodok. Mivel Incze Istvan az Pasztorhoz hozza nyult s Biro Kézhez adta, Visum est Juri az Falu törvényinek engedett, nem keresheti az Falut karaért, hanem az Pasztoron vegye meg.*²² Kétségtelenül

a faluszékéről van szó a következő feljegyzésekben is: *Anno 1701. Dje 16. Februarij. Málnás ... Falu törvénye elől el szökött;*²³ továbbá *Anno 1701. Dje 16. Februarij. Fotosfalva törvénye előtt;*²⁴ végül *1701. Dje 7. mensis Martii. Apellalt volt az Egerpatakfalva törvénye elől.*²⁵ (A törvény elől bizonyára sokan futottak el, mert a testi fenytést és a kivégzést nyilvánosan, a törvényfánál, a pellengéren, az akasztófán hajtották végre, amelyek minden falu határában ott kellett állnia.²⁶)

- Gidófalván 1701-ben a falutörvény szerint büntették a mezei termények lopását, de a falunak, ha eltekintünk a kilenc falu erdejének törvényében való részességétől, más írott falutörvénye egyelőre nem ismeretes, így nem tudhatjuk, hogy írott falutörvényt alkalmaztak-e 1701-ben, vagy a helyi szokásjog alapján büntettek.

- A sepsiszentkirályiak 1701-ben eleitől fogva létező falutörvényükre hivatkoznak, írott falutörvénye azonban ennek a falunak sem ismeretes.

- A sepsikőröspataki falutörvénynek a nem helybenlakó bebírók erdölési jogára vonatkozó előírását 1701-ben a falusbírónak kellett bizonyítania: feltehető, hogy az írott falutörvényt kellett felmutatnia, mert a szék tisztsége már kitudatta – azaz tanúmeghallgatásokkal kiderítette – az illető előírás létezését.

- Árkos falutörvényét 1701-ben említik, mégpedig az 1727-es szotyori falutörvény 1–2. cikkelyére emlékeztető tartalommal, ami egyrészt azt látszik bizonyítani, hogy a falvak egymás törvényeit mintának tekintették, másrészt – ismerve a falu 1760 utáni igen élénk falutörvény-alkotó tevékenységét – azt, hogy igaznak kell tekintenünk a falu 1760-ban kelt falutörvénye bevezető sorainak utalását, miszerint Árkosnak 1760 előtt is volt írott falutörvénye.

- A szotyoriak által 1693-ban megfogalmazott szabály annyira szabatos és kimerítő, hogy olvasatán önkéntelenül is azt a falugyűlési határozatok formába öntése – és talán a falu törvényének első megszövegezése – során kimunkált készséget sejtjük mögötte, amelyet 1727-ben kelt falutörvényük megírása alkalmával is gyümölcsöztettek.

- A kökösiek 1701-ben falugyűlési határozatokra és a falu törvényére hivatkoznak, 1771-ben pedig ismét falutörvényük kerül szóba.

- A 18. század elejére datált kilyéni falutörvény az elmúlt *disturbiumos* időkben elveszett írott falutörvényt *compilálja* és egészíti ki újabb cikkelyekkel, így nem meglepő, hogy ennek a 8–11. és 32. cikkelye jól felismerhető az 1693-as hivatkozásokban: az elveszett

²⁰ Uo., 42^r.

²¹ Uo., 110^v.

²² Uo., 125^r. A rövidítéseket a könnyebb olvashatóság érdekében minden idézetben feloldottuk.

²³ Uo., 186^v.

²⁴ Uo., 187^v.

²⁵ Uo., 207^r.

²⁶ Lásd a függelékben.

falutörvény cikkelyeit bizonyára a falu lakóinak alapos kikérdezése által mozgásba hozott kollektív emlékezet segítségével sikerült meglehetősen pontossággal újraalkotni. Feltehetően Kilyén helyi szokásjogát, falugyűlésen hozott határozatait, esetleg készülő vagy elkészült írott falutörvényét vétőzta meg a széki tisztség előtt Székely Mihály helybeli nemes 1701-ben. A falunak ugyanakkortájt gyűlt meg a baja Székely Miklós helybeli nemessel a faosztás miatt. A faosztást az ismert kilyéni falutörvény is említi,²⁷ 1820-ban pedig földesúr és jobbágy egyaránt egy-egy sertést hajthatott a falu makkos erdejére,²⁸ tehát a panasz feltehetően nem pusztán a helyi szokás, hanem a falutörvény megszegésére utal. (A falu feltehetően azért mulasztotta el a helybeli nemesek megkérdezését és értesítését a soron lévő faosztás felől és részletetését a tilalmas erdő fájából, mert tartott tőle, hogy azok nagyobb részt kívánnának a szokásosnál.²⁹)

- Az 1727-es és az 1771-es falutörvény egyaránt említi Szemerja régebbi törvényeit: az 1771-es szemerjai törvény 5. cikkelye azonban kissé meglepő módon egy 1693-as, az 1727-es szemerjai falutörvény 1–3. és 14. cikkelye pedig néhány 1701-es hivatkozásban ismerhető fel. A szemerjai falusbíró 1701-ben – valószínűleg írásos bizonyítékkal – egymaga *verificálta* falutörvényük egyik cikkelyének létezését, ezért feltételezhetjük, hogy 1701-ben már létezett itt egy írott falutörvény. A szemerjai rendtartásnak azonban valószínűleg még az a két cikkelye is írásba volt foglalva 1701-ben, amelynek létezésére ugyanazon falusbíró kész volt harmadmagával megesküdni, illetve meg is esküdött; az erdőt rendi hovatartozására való tekintet nélkül még 1771-ben is szerre őrizte két-két ember és a tilalmasban járót vagy tiltott dolgot cselekvőt továbbra is többnyire egy forintra büntették.

- Aldoboly falutörvényére 1693-ban és 1701-ben is elég határozottan utalnak ahhoz, hogy feltételezhessük írott falutörvénye egykori meglétét.

- Komolló falutörvénye két előírásának be nem tartásáért 1693-ban – megnevezve a törvényszegés büntető tételét is – egy jobbágy a falusbírót és hűtőseit perelte, ami egy másik panaszos szavaival együtt szintén a falu írott falutörvénye egykori meglétét valószínűsíti, 1701-ben pedig a falu minden valószínűség szerint a helyi szokásjogot, falugyűlése szóbeli vagy írott határozatait, esetleg készülő vagy elkészült írott falutörvényét módosította a tekintélyes Henter család igényeinek megfelelően. Komollófalva ugyanaznap hátrált meg a falu legnagyobb földesura

előtt a széki tisztség jelenlétében, amikor Kilyénfalva. (A függelékben mindezeket szó szerint idézzük.)

Jellemző, hogy a hidvégi erdőbírákat már 1786. II. 15-én és 1787. I. 17-én is említik, az árapataki erdőbírák pedig 1800. III. 15-én hajtották be a szabad erdejüket vágni kezdő, fél szesszióval bíró extraneus *possessorok* 18 (azaz tizenhét) négyökrös szekereit. A szekereket a *Triduale Forumon* mindenestől el is kobozták, de az ügyet *extra dominium* a Guberniumhoz vitték a *possessorok*.³⁰ Ezen adatok arra engednek következtetni, hogy Hidvégnek és Árapatakának már akkortájt is volt írott vagy íratlan erdőrendtartása.

A további kutatások valószínűleg ki fogják mutatni, hogy azon falutörvények némelyikének is volt korábbi írott változata, amelyek nem tartalmazznak erre vonatkozó utalást és az ismert írott forrásban nem lelhető fel az eddig ismertnél korábbi lejegyzésüket valószínűsítő adat. Szerencsés esetben arra is fény derülhet, hogy midőn egy írott forrásban – peres iratban, tanúvallomásban stb. – egy falutörvény valamely előírására hivatkoznak, illetve azt említik vagy idézik, valóban írott falutörvényről, vagy csak az ősi szokásjogról van-e szó.

Amely falunak nem volt falutörvénye, vagy amelyben olyan természetű jogvita kerekedett, amelyre sem a helyi szokásjog, sem pedig a falutörvény nem tért ki, a széki tisztség a falujegyzőkönyvben rögzített határozatot fogadta el irányadónak, illetve a szék ususa vagy constitúciója, végső soron pedig az országos törvények alapján döntött. *Anno 1693 die 24 Novembris ... Szék Constitutioja; Anno 1693 die 12 Xdecembris ... Juxta usum Sedis; 1701. Die 13. Januarij, ... Szék usussa;*³¹ 1713. VI. 12. *Étfalva. Mivel penig a' Szék ususa szerént a' tisztaságot nem deponálják excludálatnak in toto; Interim indebitán convincálatván, mivel nem deponálják in toto excludálatnak.*³² (Imreh István nyilván azért szentelt külön kötetet a falujegyzőkönyveknek, mert azok számos falutörvény és falugyűlési határozat szövegét őrzik, azok mindennapi gyakorlati alkalmazásának kimeríthetetlen példatárával együtt.³³) A széki tisztség ilyen döntéseire több példát is találtunk:

- *Anno 1693 die 10 Xdecembris. Martonos.* A patak ügyében *nehai Nemes Janos Uram oculatioja és de-libertauma* szerint a patak árkára gondot kellett volna viselni.³⁴

- *19 Junij 1690. Az Angyalosiak tartoznak Olah Janost be fogadni az falu köze, mivel marhas ember leven itt lakik s ez utan falu terhit viselnye.*³⁵

²⁷ IMREH István 1983, 341.

²⁸ TAKÁCS Péter 2002, 76.

²⁹ Lásd a függelékben.

³⁰ MOL P 1995. A Mikó család lvt.

³¹ Fol. Hung. 953, 117^r, 133^r, 167^r. A szék ususa és constitúciója

azonosságát azonban nem tekintjük bizonyosnak.

³² MOL P 1610. A Dálnoki Lázár cs. lvt. 2^r, 3^r.

³³ IMREH István 1973.

³⁴ Fol. Hung. 953, 130^r.

³⁵ Uo., 9^r.

- Die 20 Junij 1690. Mivel ... ket iobbagya vagydon Gidoffalvan falu szeribe valo, azert immunitaltatik ökegyelme, mint az töb iobbagios emberek, az falu tereh viselesitöl.³⁶

- Die 28 Junij 1690. Angyaloson is két jobbágy suportalya az falu terhit a földesura helyett.³⁷

- Ultima Junij 1690. Mihály Mester alias Nagy Bikfalván... két ház jobbágya az falu terhit suportálhatna, ergo eximáltatik az falu terhe viselesetöl.³⁸

- Anno 1693. die 18. Novembris. Mivel Andor Janosnak ket jobbágya leven Komollo Falvaban az melly contribual Falu közzé, Andor Janos nem tartozik contribualni addig az migh az ket Jobbágya megh leszen, ha pedig ki tanal keziből menni valamelyik az Faluval mint az előtt edgyütt contribualljon.³⁹

- Die 11. Februarij 1701. Deliberatum. Köver Istvan egy Jobbágyra magát Szek usussa ellen nem eximáltattya az Falu közzül.⁴⁰

- Anno 1693 die 19 mensis Novembris. Uzon. Az Jozsagnak quantitasához kepest tartozik Szabo Mihaly Tot Miklosnenak Kökösiinek az ruhazattara ki adni illendő keppen.⁴¹

- Anno 1693 die 3 Decembris. Bodok. Mivel az mely jozsag felöll Szöke Janosne Kökösi Szabo Mihályt Keresi Kezdi Szekben vagjon itt az Sepsi forumon nem perelhettnek erette.⁴²

- Anno 1693 die 10 Xdecembris. Mivel Gidofalvi Köver Istvanne magaval is jo tehetetlen üggefogyot özvegi nem tartozik az Falu terhit viselni, Falu szedésibe contribualni, excepto míg marhaja s vetese leszen, lopot marha arraba, s gabonabeli karba tartozik fizetni.⁴³

- Anno 1693 die 10 Xdecembris. Az Falu Etfalva tartozik az Nagj Ferencz haza mellett levő közönséges arkot tisztítani, s gondot viselni rá hogy az víz sem az Nagj Ferencz haza artalmara, sem mas injuriumara el ne szeledgjen.⁴⁴

- Anno 1693 die 11 Xdecembris. Baktsi Miklos Uram privata personat ugy mint Nagy Mihályt Falu közönséges dolgaért nem perelheti.⁴⁵

- Anno 1701. Dje 21. Februarij. Bikfalva. Az falun keresztül folyo patakra, víz folyasra az falu kell gondot visellyen, hogy kárt ne tegyen.⁴⁶

- Anno 1693. die 7. Novembris. Etfalva. Mivel az Articulusban nincsen Specificalva, az veszett marha utan valo jaras alkalmatosságával valo költés, ergo

absolvattatik az Falu Etfalva Baktsi Boldisar uram keresetitöl.⁴⁷

- Anno 1694. die 19. Januarij. Mivel Vari Peter uram az Articulus continentiaja szerint Armalisat Szekes helyyin is nem publicaltatta, az Armalis invigorosa, legjen Biro Komollon; Nemes ember leven maga szabad jo akarattya szerint valalta fel az Bessenyei Birosgot, non obstante eo, ez utan ne tartozzék viselni, ha több ott lakos nemes emberek nem viselik.⁴⁸

- Die 8. mensis Martij 1701. Orban Ferencz Gidofalvi Ország Articulusa ellen az latrokat el bocsatotta az Bozzai Erdön.⁴⁹

- 1701. Dje 12. Aprillis. Az SepsiSzéki Bikfalvi Erdön Pisztrangos patak tövin egy darab szena fű ... Comproballya hogy az falu marhaja tette az kárt ... és ennek előtte is az kárt másoknak az Falu meg fizette.⁵⁰

Figyelembe véve az egyes falutörvények írásbafoglalásának, módosításának időpontjait is, ami az eddigiek értelmében teljesen indokolt, az ismert falutörvény-vagyont bizonyos megszorításal statisztikai következtetések levonására alkalmas mintának tekinthetjük. Mivel nem valószínű, hogy valaha is megtudjuk, összesen hány írott székely falutörvény keletkezett az idők folyamán és hányszor módosították, bővítették stb. azokat, kénytelenek vagyunk következtetéseinket a fennmaradtakra támaszkodva levonni. (Vizsgálódásaink során a székely mezővárosoknak a falutörvényektől sok tekintetben alig-alig különböző statútumait, szabályzatait, rendtartásait figyelmen kívül hagytuk,⁵¹ úgyszintén a határőr-katonatiszti falurendtartásokat is.)⁵²

Természetesen Imreh István is gondolt a székely falutörvények valamiféle statisztikai elemzésére, hiszen munkáiban a falutörvény-vagyont székek és falvak szerint, a keletkezési idő, a lelő- és megőrzési hely, a nyomtatásban való megjelenés feltüntetésével többször is számbavette, megállapítva, hogy azok száma meghaladja a százat.⁵³ Tehát ezen a téren is az ő nyomdokain járunk.

Itt következő összesítő táblázatunk 1. oszlopába az 1614–1848 közötti időszakban a területén a legtöbb falusi települést felmutató székekkel kezdve a székely székeket írtuk be a települések számának csökkenő sorrendjében,⁵⁴ 2. oszlopába a falusi települések székenkénti számát, 3. oszlopába azon falvakét, ame-

³⁶ Uo., 10^v.

³⁷ Uo., 12^v.

³⁸ Uo., 14^v.

³⁹ Uo., 112^r.

⁴⁰ Uo., 181^r.

⁴¹ Uo., 113^r.

⁴² Uo., 125^r.

⁴³ Uo., 129^r.

⁴⁴ Uo., 130^r.

⁴⁵ Uo., 131^v.

⁴⁶ Uo., 193^v.

⁴⁷ Uo., 108^r.

⁴⁸ Uo., 134^v.

⁴⁹ Uo., 208^v.

⁵⁰ Uo., 219^r.

⁵¹ Közülük számosat közzétettek a Székely oklevéltár régi sorozatában (SzOkl.), a *Corpus statutorumban* stb.

⁵² IMREH István 1983, 40.; Uő 1999, 173–180.

⁵³ IMREH István 1971, 224–225.; Uő 1979, 38–39.

⁵⁴ EGYED Ákos 1981, 107–116. (A városok nélküli szám.)

lyeknek falutörvénye közzétetett vagy legalábbis ismert, 4. oszlopába az ilyen falvak százalékos arányát az illető szék összes falvainak számához viszonyítva. (A falvak számát úgy kaptuk meg, hogy – lévén a törvény külön-külön mindegyiküké is – minden közösen törvényt hozó falut külön-külön egységnek vettünk, ugyanakkor csak egy egységnek számítottuk azokat a falvakat, amelyek más-más időpontban megújították, módosították, bővítették törvényüket, vagy más-más életterületet szabályoztak különböző időpontokban. Természetesen csak egynek vettük azokat a falvakat, amelyek másokkal közösen és külön-külön is hoztak falutörvényt. Lehetséges, hogy ez az eljárás némi torzulást okoz, de az vélhetően nem jelentős. A székely székekkel közvetlenül szomszédos, sok tekintetben a székely falvakhoz hasonlult Fehér vármegyei enklávék falvait is belefoglaltuk táblázatunkba: falutörvényeiket Imreh István is a székely falutörvények között tartotta számon.) Az 5. oszlopba azt az időszakot írtuk be, amelyben az illető szék falvainak falutörvényei keltek, a 6. oszlopba pedig az illető székben kelt összes falutörvényt, beleértve az idők során ugyanazon falu által megújított, módosított, bővített vagy más-más életterület szabályozására hozott törvényeket, valamint a több falu által hozottakat is, mégpedig úgy, mintha mindegyik falu külön-külön, de egyidejűleg szabályozta volna ugyanazt az életterületet; az illető falutörvények jóváhagyási időpontjait szintén tekintetbe vettük.⁵⁵

1.	2.	3.	4.	5.	6.
Udvarhelyszék	129	15	11,62	1610–1874	32
Marosszék	117	14	11,96	1602–1839	58
Csikszék	38	23	60,52	1601–1842	64
Sepsiszek	34	27	79,41	1581–1845	55
Kézdiszék	30	10	33,33	1660–1846	25
Aranyosszék	21	2	9,52	1728–1881	4
Orbaiszék	20	4	20,00	1680–1830	9
Gyergyószék	19	3	16,66	1581–1822	8
Miklósvárszék	9	9	100,00	1690–1775	14
Kászonszék	5	–	–	–	–
Összesen	422	107	25,35	1581–1881	269
Fehér vm.	16	4	25,00	1715–1820	13
Összesen	438	111	25,34	1581–1881	282

Első pillantásra feltűnik, hogy a két legnagyobb és legnépesebb székely szék – Udvarhely- és Marosszék – falvai közül aránytalanul kevésnek maradtak fenn a

falutörvényei, azok többsége viszont bízást a legrégebbiek közé sorolható.

Csik-, Sepsi- és Kézdiszék igen jelentős számú falujának őrződött meg egy vagy több falutörvénye, ezen székek falvai állnak az élen százalékos arányuk és a keletkezési-módosítási-bővítési-másolási-jóváhagyási éveik számának tekintetében is, míg Orbai- és Gyergyószék ebben a rangsorban jócskán lemarad mögöttük, még ha a három legrégebbi, 1581-es keltezésű falutörvény közül kettőt a gyergyószékiek mondhatnak is a magukénak. (Statisztikánkban az Imreh István által eldöntetlenül gyergyó- vagy csikszentmiklósinak tekintett 17. századi *Instructio* 1704-béli vagy 1750 utáni másolatát az 1704-es évnél Gyergyószéknél tüntettük fel,⁵⁶ a 18. századi csikszögödi falutörvényt pedig természetesen a csikszéki falutörvények között.⁵⁷)

Fehér, pontosabban Felsőfehér vármegyének az 1876-ban Háromszék vármegyéhez csatolt falvai közül azok százalékos aránya, amelyeknek falutörvényét ismerjük, magasabb az orbai- és gyergyószékiekéénél, de alacsonyabb a csik-, sepsi- és kézdiszékiekéénél.

A kászonszéki falvaknak érthető okokból nem voltak külön falutörvényeik: az igen kicsiny és zárt településcsoport szükségleteinek bizonyára teljes mértékben megfeleltek az 1714-ben kelt csik-gyergyó-kászonszéki statútumokhoz igazodó kászonszéki határozatok. Ezek azonban – véleményünk szerint, többek közt éppen eredetük okán – nem igazán számíthatóak a falutörvények közé.⁵⁸ (Csik-, Gyergyó- és Kászonszék legrégebbi constitúciójának kelte 1650. X. 24.⁵⁹) Aranyosszék rendtartása is tulajdonképpen sajátos széki statútumnak és sajátos falutörvénynek is tekinthető: nemcsak magának a Bogáti pusztának, hanem a széknek vagy az aranyosszéki falvak összességének a törvénye.⁶⁰ (A statisztikai táblázatba és a függelékbe bevettük a mészköi Kopta-kert, a Hurkajuki Társaság szabályzatát is.⁶¹)

A Kászonszéknél alig nagyobb Miklósvárszék kilenc faluja mindegyikének ismerjük egy vagy több falutörvényét. A Főkörmányszéknek az ezredparancsnokság által közvetített kívánságára 1774–1775-ben benyújtott hét falutörvény között első ízben és régebben írásba foglaltakról készült másolatokat, összefoglalásokat vagy kivonatokat is találunk.

Hét miklósvárszéki falu és a kézdiszéki Oszdola törvényei lejegyzésének körülményei, és az a bizonyosság, hogy háborús időkben elveszett írott

⁵⁵ Részletesebben lásd a függelékben.

⁵⁶ IMREH István 2001, 185–187.

⁵⁷ Uo., 190–193.

⁵⁸ IMREH István – PATAKI József 1992, 251 és IMREH István 2001, 174–196.

⁵⁹ SzOkl., VI, 191–193. Kászonszék már 1693-ban határozatot hozott az erdők védelméről. (SZÓCS János 2004, 81.)

⁶⁰ IMREH István 1983, 517.

⁶¹ Uo., 17.

falutörvényüket eleink – egyebek mellett – emlékeztükre hagyatkozva újították meg, pótolták vagy állították helyre, indokolttá teszi a székely társadalom egészét mélyen érintő történések, változások, átalakítások, folyamatok és az egyes falutörvények lejegyzésének, módosításának, bővítésének, megújításának, jóváhagyásának, újramásolásának időpontja között valószínűsíthető összefüggések vizsgálatát.

Kevés a valószínűsége, hogy közvetlen összefüggés lenne kimutatható a háromszéki községek 1581-es lázongása és az 1581-es zaláni, illetve a két 1581-es gyergyószéki falutörvény keletkezése között, de az összefüggés valószínűsége sem zárható ki teljes bizonyossággal: az 1578-as országgyűlési végzések és a háromszékiek 1581-es forrongása között ilyen összefüggés bízást feltételezhető.⁶² (A lázongáshoz az vezetett, hogy a fejedelmi kincstartók a főnépeket és a lóföket is megfosztották a bíraskodás jövedelmétől, a bírságot is díjak őket illető részétől.⁶³)

Berekeresztúr megyéje (egyházközsége) rendtartása írásba foglalásának indoklásában 1602-ben szó szerint kimondta, hogy „mind az *mi egyenetlenségünk* miatt, s mind pedig *országunknak közönséges háborúja* miatt, a rendtartásban tapasztaltunk nagy sok fogyatkozásokat”.⁶⁴ A székely szabadságnak az 1595-ös havasalföldi hadjárat idejére való visszaállítása és újbóli visszavonásának körülményei, a visszavonást követő mozgalom és annak leverése – a „véres farsang” – bőségesen szolgáltattak okot és alkalmat az egyenetlenségre. A tizenöt éves háborúnak az ország területén és a határokon kívül zajló további eseményei, Báthori Zsigmond lemondásai és visszatérései, az ország többszöri idegen megszállása, az anyagi értékeknek, az emberlételemeknek a honi és idegen hadak, a rabló, kóborló bandák és egyének általi pusztítása, a háborúsággal járó inség és járványok, ezek következtében a visszaélések és jogtalanságok elszaporodása, az erőszak elharapózódása csak növelheték az általános bizonytalanságot. Mindez egyenesen vezetett a rendtartásbeli fogyatkozásokhoz. A falu rendjének fenntartásában döntő szerepet játszó fegyverforgató férfinépeség jelentős részének a távolléte a háborús időkben önmagában is elegendő volt mindezen jelenségek elszaporodásához, a faluközöség összetartó kötelékek ideiglenes meglazulásához.

Az életben maradt, falujukba visszatérő férfiak első teendőik közé sorolhatták a falu régi rendtartásainak megerősítését vagy a megváltozott körülményeknek megfelelő új rendtartások életbeléptetését, különös tekintettel arra, hogy az 1599 végén és 1600 elején kitört mozgalmak során az 1562-ben fejedelmi jobbágyá lett székelyek felszabadították önmagukat, a fejedelmi jobbágyok rétege tehát lényegében felszámolódott.⁶⁵

Berekeresztúr megyéje rendtartásának 1658-as és 1662-es megerősítésére minden valószínűség szerint éppenséggel a tizenöt éves háborúhoz kísértetiesen hasonló körülmények szolgáltattak okot. Feltevésünket megerősíteni látszik, hogy a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követő időszakban született Udvarhelyszéken a kissolyosi (1659),⁶⁶ a szentmihályi (1663), a kőröspataki (1666) és a csehétfalvi (1666), Kézdiszéken a dálnoki (1660–1669),⁶⁷ az alsócsernátoni (1665, 1666), Csíkszékben pedig a szenttamási falutörvény (a falu 1667-es falutörvényében korábbi végzésekre hivatkoznak), de az akkori háborús viszonyok ihlethették a kézdiszéki Altorja 1660-as falutörvényének egyetlen fennmaradt cikkelyét is.

A császári hadak 1687-től kezdődő folyamatos székelyföldi beszállásolása által gerjesztett gondok készíthették a sepsiszéki Aldoboly (1693 előtt), Zalán, Uzon (1699)⁶⁸ és Kökös (1701) lakóit falutörvényük írásba foglalására, Csíkközmező megyéje pedig szintén 1688-ban hozott újabb végzéseket, amelyeket az 1608-béliekkel együtt 1692-ben vetettek újból papírra a Thököly-járás által súlyosan érintett lakosok.⁶⁹ A miklósvárszéki Bölön lakói éppenséggel Thököly és szövetségesei, illetve ellenfelei hadainak a járása (1690) közepette fogalmazták meg, a következő évben pedig meg is újították vártemplomuk törvényét. (A sepsiszéki tisztség 1690. július nyolcadika után azt írta: *Observandum ... az haborúságos idő miatt felben kellett hadni az Inquisitiót.*⁷⁰ Kimondva vagy kimondatlanul a Thököly-járás idején történetekre utalnak a következő feljegyzések is: *Anno 1693 Die 26 Novembris. Az közelebb el mult negiedik esztendőben ... Kőröspataki udvar hazamtól bort hordott el az disturbiumban;*⁷¹ *Anno 1694. die 12 Januarii in Oppido Sepsi Szent György Olt mellyeki Ispán Szék. örökös levelünk vagon, de most az disturbiumos*

⁶² Uo., 20.

⁶³ IMREH István 2001, 184.

⁶⁴ A törvényhozók a régi bevett szokásokat szövegezték meg. (IMREH István 1983, 279, 518.) Berekeresztúr megyéjének 1613-as, 1618-ban megerősített, 1687-ben lemásolt határozatait is bízást sorolhatjuk a falutörvények közé. (SzOkl., VI, 42–43.)

⁶⁵ SzOkl. Új s., IV, 15–19.

⁶⁶ Ez a falutörvény különbséget is tesz a *békességes üdön* és a

háború üdöben követendő eljárások között.

⁶⁷ MOL P 1610.

⁶⁸ Az uzoni törvényhozók a régi bevett szokásokat szövegezték meg. (IMREH István 1983, 334 és 519.)

⁶⁹ A törvényhozók minden valószínűség szerint szintén régebbi bevett szokásaikat szövegezték meg. (IMREH István 1983, 285 és 518.)

⁷⁰ Fol. Hung. 953, 81^v.

⁷¹ Uo., 119^v.

időben az levelünköt Brassoba vittük;⁷² Anno 1694. die 12 Januarii Ket ökröt vett volt el az hazunktol az közelebb el mult 3harmadik esztendőben, ő tudja hova tette;⁷³ 1701. Die 10. Februarij... Tökölj Jarasakor Incze Andras, az eő lovat, és azon levő nyergét ahoz valo apparatusat s' fegyverit ugy hagyta volt reaja, hogy visellye gondgyat ha eő neki oda le holta történek.; 1701. Die 11. Martij.... In Anno 1690- Tököllyi Uram itt jarasakor Karátsón tajekan Uzonban nimeteket hozott hazamban falus biro leven töttek az nimetek 8 zlot arra kart.⁷⁴)

A II. Rákóczi Ferencz vezette szabadságharc idején ismét hadbaszálló székelyek látszólag nemigen bajlódtak falutörvények meghozatalával, a szabadságharc leverése utáni lefegyverzésük pedig átmenetileg megbénította őket, így csupán az 1703-as alkotásai – ennek négy cikkelye maradt fenn – és az 1704-es keltezésű vagy akkori, illetve 1750-es másolatban fennmaradt, általunk gyergyószentmiklósinak tekintett *Instructio* hozható összefüggésbe a szabadságharc kezdetével. Jellemző, hogy az 1581-es gyergyószentmiklósi falutörvény – a gyergyóújfalusi constitutió változata – másolata is 1701. vagy 1704. III. 23-án készült.⁷⁵ A bölöni templomerőd második, a toronyban, a bástyákban és a vívófolyosók alatt lévő conservatóriumokra vonatkozó törvénye viszont egyértelműen a szabadságharc eseményei közepette, 1706-ban született.⁷⁶ Az 1683-as zágoni falutörvényt ugyanakkor a szabadságharc idején és következtében kialakult zűrzavaros állapotok miatt erősítették meg 1710-ben.

Sokatmondó tény, hogy a sepsiszéki Kilyén (18. század eleje),⁷⁷ Szacsva (1717), Sepsiszentivány és Laborfalva (1717) lakóinak – minden valószínűség szerint – a császári csapatok 1687-es bejövetele és a szabadságharc bukása közötti időszakban elvesztett törvényeiket kellett *compilálniuk* és újból leírniuk,⁷⁸ a Fehér vármegyei Peselnek falutörvénye (1715) pedig erőszakos népeket és *tábori embereket* említ a kártevéssekkel kapcsolatban. A sepsiszéki kilenc falu – Bodok, Zoltán, Étfalva, Gidófalva, Fotos, Martonos, Angyalos, Besenyő és Eresztevény – nemrégiben fellelt – de-

liberatuma (1713)⁷⁹ ugyancsak bizvást kapcsolatba hozható az 1687 és 1711 között kialakult állapotokkal: a bebíró kézdiszéki birtokosok minden valószínűség szerint éppen abban az időben kezdtek jogosultságukon felül vagy valós jogosultság nélkül erdőlni a kilenc falu erdejében.⁸⁰ Ugyancsak a szabadságharc utáni talpraállás eredménye lehetett az 1714-es csík-gyergyókászonszéki statútumok kidolgozása is.

Nem látszik összefüggés a szabadságharc által előidézett zűrzavar vagy a kezdődő szárazság és a sepsiszéki Uzon (1715) falutörvényének írásba foglalása között. A háborúkéhoz hasonló problémákat gerjesztő 1717–1719-es szárazság, éhínség és pestisjárvány következményeinek elhárítására való törekvés azonban feltehetően siettetette a bölöni (1718⁸¹) és a kantai (1720) falutörvény lejegyzését, az 1683-as zágoni falutörvény újbóli megerősítését (1721): az akkoriakhoz hasonló körülmények vezethettek el a csak említett (1736⁸²) dálnoki szabályozás meghozatalához is.

A kézdiszéki Ozsdola (1774) falutörvényének lejegyzése ugyanúgy a Főkormányzésznek a székely határőrparancsnokság által közvetített utasítására történt, mint hét miklósvárszéki falu törvényének a lemásolása vagy első feljegyzése. A székely határőrezredek megalakulása serkentette törvényeik kodifikációjára vagy megújítására a sepsiszéki Eresztevény (1767), Árkos (1767, 1771), Szemerja (1771), Kökös (1771) és a kézdiszéki Márkosfalva (1772) lakóit is.⁸³ A Habsburg-birodalom keleti határvédelmi rendszerébe többé-kevésbé nyílt erőszakkal belekényszerített székek társadalmilag vegyes lakosságú falvainak a közéletében az 1770-es évektől kezdve egyre fontosabb szerepet játszottak a határőrkatonaik:⁸⁴ a sepsiszéki Zalán (1780) lakói újabb falutörvényük megalkotása céljából már nem a templomban, az iskolaházban vagy valamely tisztségviselő házában, hanem egy lovaskatonáiban gyűltek össze. Az 1804–1809-es dálnoki erdőrendtartást is lovaskatona házában újították meg,⁸⁵ a militarizált falvakban pedig 1780 után többnyire már a jegyző is katonarendi. Csíktaploca (1837) szükségesnek látta consti-

⁷² Uo., 133e. A Sepsiszentgyörgyön működő Oltmelléki Ispánszéken I. József császár idejében jelentették a panaszosok, hogy örökös levelüket Brassoba vitték, feltehetően a Thököly-járás idején. Háromszék másik ispánszéke a Feketeügy-melléki volt. Anno 1694. die 19. Januarij. Feketeügy mellyeki Ispán Szék. (Uo. 134e.)

⁷³ Uo. 134e.

⁷⁴ Uo. 180e, 216e.

⁷⁵ IMREH István 2001, 181. Statisztikánkban az 1701-es évnél tüntettük fel.

⁷⁶ Erdélyben a szabadságharc 1707-ben gyakorlatilag véget ért, és elkezdődött a kurucpárti székelyek moldvai bujdosása. (CSUTAK Vilmos 1929, 639.)

⁷⁷ Az 1693-ban feltehetően még meglévő korábbi írott törvény

minden valószínűség szerint a Rákóczi-szabadságharc idején vesztett el. Lásd a függelékben.

⁷⁸ Szacsva, Szentiván és Laborfalva régi törvényeit időrendi táblázatunkon annál az évnél is feltüntettük, amelyben először idézik vagy említik azokat, illetve hivatkoznak azokra.

⁷⁹ MOL P 1610.

⁸⁰ Besenyőnek feltehetően már korábban, 1693-ban is volt falutörvénye. Lásd a függelékben.

⁸¹ IMREH István 1971, 224–225.

⁸² MOL P 1610.

⁸³ Egyházi rendtartásai Márkosfalvának már korábban is voltak. IMREH István 1983, 413.

⁸⁴ Uo., 38–41.

⁸⁵ MOL P 1610.

tuciójának a marchális gyűlés és a Regiments Commando általi megerősítését is.

A székely határőrezredeknek a bajor örökösödési háborúban (1778–1779), a török háborúban (1788–1791) és a francia háborúban (1792–1813) való bevetése következtében a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben ismét elszaporodhattak a falvak rendjének újragondolására készítő jelenségek.⁸⁶ Ebben az időszakban egyaránt előfordul a régebbi falutörvények másolás általi (Alsócsernáton – 1793, Kézdiszék) és tényleges megújítása, bővítése, módosítása (Dálnok – 1804, Kézdiszék) és az újabb falutörvények kodifikálása (Sepsiszékben Zalán – 1780, Szentiván és Laborfalva – 1804, Oltszem – 1806; Kézdiszékben Oroszfa – 1792, Szentkatolna – 1790, 1811, Léczfalva – 1807;⁸⁷ Csíkszékben Jenőfalva – 1815). Jellemző, hogy Gyergyószárhegy is az 1804, 1812 és 1813-béli határozatait újította fel 1822-es keltezésű határozatában. Az is jellemző, hogy Aranyosszék egyes meg nem nevezett falvainak erdőrendtartásait is 1802-ben említik.

Köztudott, hogy Marosszék 1764-ben elkerülte a határvédelmi rendszerbe való besorolást, Udvarhelyszéknek pedig csupán egy kis részét, Bardoc fiúszéket militarizálták. Marosszéken az 1764–1813 közötti időszakból csupán a karácsonyfalvi (1790) hegyközségi törvény – tehát egy igen különleges rendtartás – maradt fenn, az ugyanezen időszakból fennmaradt két udvarhelyszéki falutörvény közül pedig egyik a militarizált Magyarhermányból (1803), a másik a földrajzilag közeli Homoródszentmártonból (1808) való. Jellemző, hogy Magyarhermány 1803-as falutörvényében a falunak a határvédelmi rendszerbe való besorolását követő 1766-os esztendőben kelt régi falutörvényt említik.

A jelentős történelmi fordulatok tehát egyrészt a régi törvényekben való képletes vagy tényleges fogatkozáshoz, másrészt azok újraalkotásához vagy újragondolásához vezettek.

A Bethlen Gábor és a két Rákóczi György nevével fémjelzett időszakban (1613–1657), amelyet sikeres kül- és belpolitika, gazdasági-társadalmi stabilitás és jogbiztonság jellemezett, annak ellenére, hogy írástudókban nem volt hiány, alig kodifikáltak néhány falutörvényt. Melotai Nyilas István például így méltatta Bethlen Gábor oktatás-, egyház- és művelődéspolitikáját 1622-ben kiadott művében: „Fölséged az, aki sok jeles ifjút panasztalan költsé-

gével taníttata és az országban Istenesen letelepíte, annyira, hogy majd alig vagyon Erdélynek oly szurdikja, melyet Fölséged tudós emberekkel meg nem rakott volna.”⁸⁸

I. Apafi Mihály uralkodásának 1666–1687 közötti szakaszából – amelyben az országban időnként kegyetlen hatalmi harcok dúltak, a Székelyföldön török és tatár hadak vonultak át, a szultán pedig az erdélyi fejedelmet hadaival együtt a Porta nyugati hadjárataiban való részvételre kötelezte, miközben nyugaton a kurucok és a németek okoztak gondot a fejedelemségnek – szintén alig maradt fenn néhány falutörvény.

A fenti vázlat azt is sejteni engedi, hogy – más írásos emlékekkel együtt – mely időszakokban, mely események során vagy következtében pusztulhatott el, mehetett veszendőbe számos régi székely falutörvény. Megállapítható azonban, hogy múltunk számos, a 16–19. század viszontagságai között fennmaradt írásos emléke éppenséggel az újkori és legújabbkori nagy történelmi átalakulásoknak esett áldozatul. A székely falvak régi iratanyagát a 19–20. században felsőbb utasításra vagy önszántukból maguk a falvak vezető testületei selejtezték ki, és hagyták veszendőbe menni.⁸⁹ Szerencsés esetben a családi, széki és kormányzati levéltárakban, egyházi és egyházközségi levél- és irattárakban, egyes közgyűjteményekben vagy magán-személyeknél, gyűjtőknél megmaradt az eredeti irat, esetenként annak korabeli vagy későbbi másolata: gyakorlatilag ezekre van utalva a téma kutatója.

A jelen tanulmánynál sokkal szélesebb körű kutatás bizonyára kimutatna valamilyen szorosabb vagy lazább összefüggést a székely falvak demográfiai viszonyainak alakulása és a falutörvények lejegyzésének időpontja között is. A békebeli tüzesetekről nemigen rendelkezünk adatokkal, de mindeddig nem találtunk összefüggést a falutörvények megújítása és a jól ismert időpontban bekövetkezett földrendések között,⁹⁰ ami gondos megőrzésük bizonyítéka lehet.

A fenti – vélt vagy valós – összefüggések felvetnek egy igen fontos kérdést: kimutatható-e valamilyen nyilvánvaló vagy legalábbis valószínű cezúra a falutörvény-alkotási készségben az 1581 és 1881 közötti időszakban, azaz korszakolható-e az írott székely falutörvények kora?

Úgy véljük, ennek eldöntéséhez elsősorban azt a tényt kell figyelembe venni, hogy a székely rendek viszonyait, hadkötelezettségét stb. szabályozó utolsó

⁸⁶ A bajor örökösödési háborúba való elmenetelt megtagadó háromszéki határőröket igen súlyosan megbüntették. (IMREH István 1973, 35–36.)

⁸⁷ Léczfalva régi protocollumaiban 1807-ben még megtalálhatóak voltak a régi jó szokások nyomai. (IMREH István 1983, 461.)

⁸⁸ HEREPEI János 1965, 199.

⁸⁹ Az altorjai falusbíróság 19. század eleji jegyzőkönyvének 60. levele előlapján a következő, valamely 19–20. századi irattár-rendezés során kelt bejegyzés olvasható: *Ezen Levelek meg olvastatván haszon vehetetleneknek tanáltatak.*

⁹⁰ RÉTHLY Antal 1952.

jelentős királyi okleveleket Mátyás⁹¹ és Ulászló⁹² bocsátotta ki, a *Tripartitum* pedig 1514-ben lényegében szentesítette az ősi – tulajdonképpen vélhetően a 15–16. század fordulóján fennálló – székely jogrendet.⁹³

Maguk a székelyek már 1451-ben is *minden székelyek dicséretes törvénye és régen megtartott szokása szerint* szabályozták az örökösödést,⁹⁴ a sepsi, kézdi és orbai székelyek pedig 1466. I. 20-án, a zabolai gyűlésen írták össze és tették kötelezővé az egymással egyenetlenkedő székely főemberek és közszekelyek számára régi törvényeiket.⁹⁵ Ezt követően 1503. IX. 15-én szabályozták a székelyföldi egyházi viszonyokat,⁹⁶ majd 1505. XI. 23-án⁹⁷ és 1506-ban⁹⁸ Udvarhelyen, illetve Agyagfalván foglalták írásba fontosabb törvényeiket és – miközben nehéz vajúadások között épp születőben volt az Erdélyi Fejedelemség – 1555. IV. 28-án,⁹⁹ országgyűlési felszólításra, ugyancsak Udvarhelyen, össze- és írásba foglalták a teljes székely világi (szokás)jogot, mégpedig magyar nyelven. Az 1555-ös székely nemzetgyűlés betetőzte és egyszersmind lezárta az ősi székely világi jogrend kodifikálásának folyamatát: az akkor rögzített jogszabályok köszönnek vissza leggyakrabban a székely falutörvények punctumaiból is. A falutörvények fontosabb jogforrásai tehát már a 16. század közepén készen álltak, ezeket pedig kiegészítették a 17. század közepe táján összegyűjtött és majd rendszerezett erdélyi országgyűlési végzések.

Az új államalakulat egyes központi intézkedései kiváltották a közszekelyek elégedetlenségét, és közvetve-közvetlenül az 1562-es felkelés okaivá váltak. A felkelés leverése után, 1562. VI. 20-án a segesvári országgyűlés a székelység életét a következő negyven évre gyökeresen megváltoztató, szintén magyar nyelven formába öntött törvényeket hozott.¹⁰⁰ A magyar nyelv tehát a 16. század közepén a Székelyföldön és

erdélyi viszonylatban is a latinnal egyenrangú és – értékű hivatalos nyelvvé vált.

A székely szabadság csak a székelység hosszas küzdelmei nyomán állt helyre, midőn az 1599 végén és 1600 elején kitört mozgalmak során – mint már említettük – az 1562-ben fejedelmi jobbággyá lett közszekelyek felszabadították önmagukat, és a fejedelmi jobbágyok rétege felszámolódott.¹⁰¹ Ezt a tényállást rögzítették Báthori Zsigmond 1601. XII. 31-én kibocsátott oklevelei is.¹⁰² A székely szabadság visszaállítása azonban még a későbbi fejedelmek intézkedéseivel együtt sem törölhette el az elnyomatás évtizedeiben és az azt követő időszakban bekövetkezett gyökeres, mélyreható változások nyomát, ráadásul – más tényezőkről és körülményekről nem is beszélve – a székelységnek a szerepe is jelentősen megváltozott a 17. század elején fokozatosan ismét megerősödő Erdélyi Fejedelemségben.

A rendelkezésünkre álló adatok azt sugallják, hogy a falutörvények írásba foglalásának igazi ideje, amint azt összesítő statisztikai táblázatunk is mutatja, csak a székely szabadság visszaállításával jött el, bár magának a folyamatnak minden valószínűség szerint a székely falvak önkormányzatát is erősítő ama 1578-beli országgyűlési döntés adhatott lendületet, amely a széki tisztség kezéből a faluközösségek, a falvak választott tisztségviselői kezébe utalta a határhárok ügyében való bíraskodás és büntetés jogát.¹⁰³ Az 1581-es gyergyóújfalusi falutörvény 5. és 19. articulusa¹⁰⁴ szerint azonban 1562 előtt is léteztek székely falutörvények, míg a széki tiszteknek a határhárok ügyében való bíraskodási és büntetési joga feltehetően csupán egyik súlyos következménye volt az 1562-es segesvári végzéseknek, és lehetséges, hogy inkább a fejedelmi jobbágyok, mint a falvak többi lakói terményeinek védelmét szolgálta. Az 1562 előtti székely falutörvények pedig akkor is falutörvények voltak,

⁹¹ 1463. IV. 26.: Mátyás király a székelyek hadkötelezettségét is szabályozta. (SzOkl., I, 198.) 1473. XII. 9.: Mátyás király az összes székelység számára kiadott kiváltságlevele alapján megparancsolta, hogy a székely előkelők ne merjék a székelyeket ősi szabadságuk ellenére pénzsarolással terhelni, mert azok minden jószágukból ki fogják hányni a szabályszegőket. A lófőket és gyalogokat külön jegyzékbe íratta, és az előkelők ezen nem változtathattak, de a vajdák és a székely ispán tudtával a király által megszabott módon a székelyek átléphetnek egyik rendből a másikba. (SzOkl., I, 218–219.) A székelyek senkinek sem tartoznak pénzfizetéssel, csak önkéntes és készpénzes ajándékot adnak a királynak és embereinek, hangsúlyozza a királyi rendelet. (SzOkl., I, 220.)

⁹² 1499. VII. 13. (SzOkl., III, 138–145.)

⁹³ WERBŐCZI András 1990, 485–487.

⁹⁴ Legkorábban, 1279-ben a telegdi székelyek törvényét és statútumát, 1408-ban és 1427-ben pedig Marosszék szokásos törvényét említik. (IMREH István 1983, 8–9.)

⁹⁵ SzOkl., III, 82–87.

⁹⁶ Uo., 153–157.

⁹⁷ SzOkl., I, 306–308. Az udvarhelyi székely nemzetgyűlés: „Mi az egész Székely földének lakosi, és minden székeknek akár kicsodás renden lévői”.

⁹⁸ Uo., 313–317. Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés: „Mi Székely Ország földének lakói és az egész Székely Földön lévő székeknek közönségesen minden felső és alsó renden lévői”.

⁹⁹ SzOkl., II, 119–127.

¹⁰⁰ Uo., 161–167. „A legelső magyar nyelvű törvénycikkelyeket az 1556. évi márczius 8-án tartott százszebesi országgyűlésen hozták; [...] az 1565. évi június 22. kolozsvári országgyűlésen a magyar nyelv már végképp kiszorítja a törvényhozás köréből a latin nyelvet.” (MÁRKUS Dezső 1900, X.)

¹⁰¹ SzOkl. Új s., IV, 15.

¹⁰² SzOkl., IV, 150–154.

¹⁰³ EOE III., 128, 136; SzOkl., V, 124; IMREH István 1983, 232.

¹⁰⁴ SzOkl., V, 124–128.

ha azokat nem foglalták írásba, hanem csak szóban örökítették nemzedékről nemzedékre.

Az előbb általánosságban szóltunk a székely falutörvények írásba foglalásának kezdetéről, de súlyosan tévednénk azt feltételezve, hogy a székely székek és a székeken belül a falvak egymással egyidejűleg, összhangban, folyamatosan és egy ütemben fejlődtek, a székelység egészét érintő történelmi eseményekkel és folyamatokkal pedig – amint azt fentebbi kísérletünk is bizonyítja – a székely falutörvényeknek kodifikálásuk időpontja alapján csak egy töredéke hozható többé-kevésbé szoros összefüggésbe. Ezek után a magunk részéről egyelőre reménytelen vállalkozásnak tartjuk annak kiderítését, hogy mely helyi okok készíthették falutörvényük lejegyzésére, illetve bármiféle módosítására az egyes községeket vagy a közös javakat bíró társközségeket. Ugyanakkor olykor az okok egy része akkor is nyilvánvaló, ha a törvényhozók nem nevezik meg azokat, illetve ha azokra csak a törvény preambulumából vagy előírásaiból következtethetünk. Példaként említhetjük, hogy a bodokiak idősb Mikó Ferencsel való pereskedésük békességgel való lezárása érdekében írták meg 1731-es keltezésű falutörvényüket. Másik példa: a kisborosnyóiaknak a nagyborosnyóikkal való 1701-beli vitája indokolja azt a szigort, amelyet az előbbiek falutörvényük 1724-es kodifikálása során az idegenekkel szemben tanúsítottak.¹⁰⁵

A székely társadalom egészét érintő változások, átalakulások és az ezekkel összefüggő vagy ezektől független helyi okok, a falvakon belüli és a falvak közötti legkülönbözőbb természetű súrlódások, érdeellentétek, vagy éppenséggel érzékenységek egyaránt falutörvényeik írásba foglalására készíthették a székely községeket vagy a közös javakkal rendelkező társközségeket, amihez hozzájárult több, a székelység tudatában egyre világosabban körvonalazódó felismerés is. Eleink ugyanis elég hamar beláthatták, hogy a szóbeliségben megrekedt szokásjog és viselkedési szabályok a székelyföldi rendi, gazdasági, közigazgatási, vallási és művelődési viszonyok átalakulása következtében önmagukban már nem biztosítanak megfelelő szilárdságú keretet sem az egyes faluközségek, sem a különböző okokból kifolyólag egymással szoros kapcsolatban álló szomszédos faluközségek mindennapi élete számára. Az is elég hamar világossá válhatott számukra, hogy ugyanakkor a székely nemzet- és székgyűlések által a székelység egészére vagy az egyes székekre vonatkozóan írásban rögzített jogszabályok, illetve az országos érvényű törvények sem mindig nyújtanak elegendő támpontot az egyre több gonddal küszködő falvak min-

dennapi életének a megszervezéséhez. Azt is hamar beláthatták, hogy a székelyek egykori – már akkor is inkább elméleti, mint valóságos – egyenlőségét felváltó egyre előrehaladottabb rendi tagozódás következtében megváltoztak az erőviszonyok és elmélyültek az ellentétek a falvakon belül, ami oda vezetett, hogy a vagyonosabbak, tekintélyesebbek és a többség közötti vitás kérdések egyre gyakrabban oldódtak meg az előbbiek érdekeinek megfelelő módon, még ha azok nem is mindig kényszerítették rá nyíltan akarukat a községre. Mindezen jelenségek és az idő múlása nyomán pedig egyre erőteljesebbé vált az ősi szokásjog is. Azt pedig már akkor is tudta mindenki, hogy az emlékezet torzít, a szó elszáll, az írás pedig megmarad és erősebb is a szónál, bár ahhoz nem mindig elég erős, hogy megvédje a községet a hatalmasokkal szemben.¹⁰⁶

Visszatérve a székely falutörvények korszakolhatóságának a kérdéséhez, nem válaszolhatunk mást, mint azt, hogy ezzel legföljebb próbálkozni lehet. A már előbb vázolt történelmi események és a 19–20. századi nagy társadalmi átalakulások közepette az írott falutörvényeknek amúgyis oly kevés esélyük volt a fennmaradásra, hogy az ilyen korszakolási kísérletek – ha nincsenek is teljes kudarcra ítélve – a rendelkezésünkre álló adatok elégtelensége miatt egyelőre aligha hozhatnak megbízható és időálló eredményt, bármily nagy körültekintéssel végzik is azokat. Összefoglaló statisztikai táblázatunk is elég világosan jelzi, hogy a Székelyföld egészére érvényes korszakolásra nincs mód, részletes időrendi táblázatunk pedig azt is elárulja, hogy a székenkénti korszakolással való próbálkozás sem igazán vezethet eredményre.

Az 1581-ben kelt első gyergyó- és sepsiszéki falutörvényeket – meglehetősen késéssel – csak a 17. és a 18. század fordulóján követték újabbak, ugyanakkortájt, amikor felbukkantak az első orbaiszéki falutörvények, de míg Sepsiszéken a 17. század végétől a 19. század közepéig úgyszólván folyamatosan keletkeztek újabb falutörvények, Gyergyó- és Orbaiszékekben ugyanazon időszakban az újabb falutörvények keletkezése szórványosnak tűnik. Udvarhely-, Maros- és Csíkszék területén a 17. század elején találkozunk az első falutörvényekkel, de míg Marosszéken a 17. század végétől kezdve adataink szerint alig keletkeztek újabb falutörvények, és a 17. század végétől a 19. század elejéig Udvarhely- és Csíkszékben is csak szórványosan, a 19. század első felében – főleg Csíkszékben – újból lendületet vett a falutörvény-alkotás. Aranyosszék és Fehér vármegye falvainak egyetlen 18. század előtti törvényéről sincs

¹⁰⁵ Fol. Hung. 953, 216'. Ugyanakkor nem állíthatjuk és nem is tagadhatjuk határozottan, hogy Kisborosnyónak 1701-ben már írott falutörvénye lett volna.

¹⁰⁶ Természetesen a székely falutagok életét kezdettől fogva szabályozó számos, érvényét sohasem veszítő íratlan törvény zömét később sem foglalták írásba.

adatunk, de a 19. század elejéig, illetve közepéig, úgy tűnik, szórványosan mégiscsak keletkeztek újabb falutörvények mindkettőben. Miklósvárszéken a 17. század végén foglalják írásba az első falutörvényeket, a 18. század folyamán még írásba foglaltak néhányat, de e század vége felé vélhetően végleg abba is maradt a falutörvény-alkotás. Kézdiszék abban különbözik a többiektől, hogy ott a 17. század közepétől a 19. század közepéig, gyéribben ugyan, mint Sepsiszéken, viszont elég egyenletes ütemben alkottak újabb falutörvényeket.

Marosszék, Gyergyószék, Aranyósszék esetében semmilyen, Udvarhelyszék, Csíkszék, Kézdiszék, Sepsiszék, Orbaiszék, Miklósvárszék és a Fehér vármegyei falvak esetében csak igen kevés és bizonytalan eredménnyel zárult az a kísérletünk, amelynek során az írott falutörvénnyel rendelkező falvak egymáshoz viszonyított földrajzi fekvésére és falutörvényeik lejegyzésének időrendjére egyaránt figyelmeztünk.

A falutörvénnyel rendelkező udvarhelyszéki falvak többsége egymástól távol, esetenként a szék többé-kevésbé elszigetelt peremvidékén fekszik, de falutörvényeik fennmaradásának valószínűleg nem ez az igazi oka. Az 1764-ben militarizált udvarhelyszéki Magyarhermány 1766-os falutörvénye időrendi szempontból elég jól illeszkedik a földrajzilag közeli Miklósvárszék legintenzívebb törvényalkotási időszakához, és feltételezhető valamiféle kapcsolat Dálya és a szomszédos Bágy kodifikációs tevékenysége között, ami nemigen mondható el az egymással szintén szomszédos Kányádról és Derzsről, Homoródszentpálról és Homoródszentmártonról, Szentábrahámfalváról és Kissolyosról.¹⁰⁷ A székely határvérezdek 1764-beli szervezéséből nagyobb-részt kimaradt Udvarhelyszéken az 1764–1848-as időszakban – a már említett magyarhermányi, a homoródszentmártoni és a két oláhfalusi kivételével – csupán a különleges derzsi falutörvényt jegyezték le, a határvédelmi rendszerből teljesen kimaradt Marosszéken is hasonló a helyzet. Megjegyezzük, hogy ismereteink szerint a derzsi falutörvényen kívül csupán az aranyósszéki mészköi és a kézdiszéki martonfalvi lépi át az 1848-as korszakhatárt.

Csíkszék falutörvénnyel rendelkező falvairól csupán annyi állapítható meg, hogy azok többsége az Olt partján fekszik, Zsögöd és Taploca közvetlenül Csíkszereda szomszédságában, de a földrajzilag egymáshoz kapcsolódó csíki falvak törvényeit egymástól nagyon eltérő időben jegyezték le. Csíkszépvíz ugyan Csíkszentmiklós egyházközségéhez tartozott, de földrajzilag közel esik Csíkszentmihályhoz és mivel törvényeik kodifikációjának időpontja is közel esik egymáshoz,

elképzelhető, hogy ezen a téren hatottak egymásra. A negyedfelmegye vagyonszomszédját alkotó, közös törvénnyel rendelkező hét falu a Csíkszereda közvetlen szomszédságában fekvő Szentlélektől Delnéig és Mindszenttől a Fiság partján fekvő Menasáig terjedő területen külön csoportot alkot. A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején, 1705 táján elpusztult Monyasd (Csíkszentgyörgy egyik tize) földrajzilag ehhez a falucsoporthoz állt közel, de törvényeik lejegyzése terén valószínűleg nemigen hatottak egymásra. Csíkszékben, Kézdiszéken és Sepsiszéken az 1764-es évet nem követte semmilyen változás a falutörvény-kodifikáció terén.

Kézdiszék falutörvénnyel rendelkező községei részben Kézdivásárhely körül csoportosulnak, részben a Brassó–Ojtoz útvonalon fekszenek, a falutörvénnyel nem rendelkező falvak többsége kicsiny, elszigetelt és/vagy a szék peremvidékén helyezkedik el. A Fehér vármegyei Peselnek, Karatna és Kanta, valamint az orbaiszéki Hilib is közel fekszik azon kézdiszéki falvakhoz, amelyeknek a legintenzívebb falutörvény-lejegyzési időszakához falutörvényeik időrendi szempontból is elég jól illeszkednek. Orbaiszék további három, szomszédos, falutörvénnyel rendelkező községe falutörvényének írásban való rögzítése viszont időrendben alig illeszkedik egymáshoz.

Miklósvárszéken az 1764 után lejegyzett falutörvények száma igen jelentős és Kézdiszéken is elég jelentős a korábbiak számához képest. Nincs kizárva, hogy a székely huszárezred sepsiszentgyörgyi főparancsnoksága jelentősebb mértékben befolyásolta a miklósvárszéki, mint a sepsiszéki falvak kodifikációs tevékenységét, és ugyanezt tette Kézdiszéken a II. székely gyalogezred kézdivásárhelyi főparancsnoksága, ami azt jelentheti, hogy Háromszék lakói – talán az orbaiszékiek kivételével – a katonai hatóságok átlagosnál súlyosabb nyomásának voltak kitéve. Jellemző, hogy Gábor Áron és társai 1848-ban előbb Udvarhelyszék egyik militarizált faluja, a Miklósvárszék szomszédságában fekvő Magyarhermány határában, a bodvaji hámorban öntötték az első ágyúkat, majd rövid sepsiszentgyörgyi működés után végleg a legjelentősebb székelyföldi hadiüzemeknek otthont nyújtó Kézdivásárhelyre összpontosították az ágyúöntés és felszerelés minden műveletét. Az sem lehet véletlen, hogy az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc számos vezetője is az egyetlen székelyföldi katonaiskola: a kézdivásárhelyi tanárai és növendékei közül került ki.

Sepsiszéken alig akadt falutörvénnyel nem rendelkező község, az ilyennel nem rendelkezők pedig nem a szék peremvidékén helyezkednek el. A Fehér

¹⁰⁷ Bágy és Dálya, valamint más szomszédos falvak későbbi, 1683-as együttműködésére van is bizonyíték. (DÁVID László

1981, 60–61.)

vármegyei Hidvég falutörvényei időrendi szempontból a sepsiszéki Oltsem és Málnás falutörvényeihez állnak közel, amelyekhez földesuraik, nevezetesen a Mikó család által kapcsolódtak. A Sepsiszékkal szomszédos másik Fehér vármegyei enklávé falvainak, Bodolának, Nyénnek és Márkosnak egyetlen falutörvényéről se tudunk: ezeket törvényalkotási és kodifikálási téren látszólag semmi se kötötte Uzonhoz és Kököshöz, ahol földesuraik laktak. Sepsiszéken a legintenzívebb falutörvény-lejegyzési időszak 1690-ben, a Thököly-féle hadjárattal kezdődik és az 1710-es években, a II. Rákóczi Ferencz vezette szabadságharc utáni konszolidáció éveiben ér véget. Erre az időszakra esik Miklósvárszék falvai kodifikációs tevékenységének a kezdete is, amely az 1770-es évekig lanya ütemben folytatódik, majd a határország szervezését követő évtizedben az ismert körülmények között ismét fellendül, hogy azzal látszólag véget is érjen.

Jelenlegi ismereteink alapján Sepsiszék és a belőle 1404-ben kiszakadt Miklósvárszék¹⁰⁸ okkal és joggal tekinthető a székely falutörvények klasszikus földjének, de nehéz, ha nem lehetetlen eldönteni, hogy ez fejlett írásbeliségüknek, a történeti emlékekhez és hagyományokhoz való erőteljesebb ragaszkodásuknak, vagy annak tulajdonítható, hogy a székely falutörvények tudós kutatója maga is sepsiszéki lévén, ifjúkorától kezdve céltudatosan és módszeresen gyűjtötte szűkebb szülőföldje falutörvényeit és a székely falutörvények világának megismeréséhez szükséges mindenfajta ismeretet.

Nyilvánvaló, hogy valahányszor egy falu életében valamilyen jelentős változás történt, módosították a falutörvényt, szaporították vagy csökkentették cikkelyeinek számát, esetenként új vagy más életterületet szabályozó rendelete(ke)t hoztak, és néha változatlan vagy lényegesen nem változott körülmények között is újramásolták, megújították a rossz minőségű papírra írt, meg nem felelő körülmények között őrzött, vigyázatlanul forgatott és emiatt megrongálódott falutörvényt. Ebből a szempontból a kilyéni falutörvény az elveszett és újraalkotott falutörvény egyik tipikus példája: a 18. század elejének háborús viszonyai között elveszvéen a 17. századi falutörvény,¹⁰⁹ a falu újraalkotta azt és minden valószínűség szerint ki is bővítette a megváltozott körülményekhez igazodó új cikkelyekkel, kölcsönvéve legalább egyet a

régebbi szemerjai falutörvényből, hacsak a régebbi kilyéniben nem szerepelt egy azonos tartalmú cikkely. (Hasonlóképpen tehettek a falutörvényüket ugyanazon időszakban és körülmények között elvesztett Szacsva lakói is 1717-ben.¹¹⁰)

Vizsgálódásaink eddigi eredményeinek egy részét egy újabb összesítő statisztikai táblázaton mutatjuk be. Második összesítő táblázatunk 1–3. oszlopának adatai azonosak az előző táblázatéival. A 4. oszlopba a falutörvénnyel rendelkező falvak és falucsoportok tényleges számát írtuk be, tekintet nélkül arra, hogy az illető falutörvényt hányszor foglalták írásba, másolták, módosították, hagyták jóvá stb., vagy hány falu tartotta érvényesnek magára nézve. Az 5. oszlopba az ugyanazon falu vagy falucsoport által mindössze egyszer leírt, a 6. és a 7. oszlopba a bármilyen okból kétszer, illetve háromszor, a 8. oszlopba pedig a háromnál többször írásba foglalt, másolt, módosított, más életterületet szabályozó, jóváhagyott stb. falutörvények számát írtuk. A 9. oszlop az előző táblázat 6. oszlopának adatait tartalmazza. Alábbi táblázatunk is csak azon falvakkal és falucsoportokkal számol, amelyeknek bizonyíthatóan volt falutörvényük és azok esetében sem veszi tekintetbe a további falutörvényeikre vonatkozó összes utalást.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
Udvarhelyszék	129	15	15	7	5	2	1	32
Maroszsék	117	14	6 ¹¹¹	3	2	–	1	58
Csikszék	38	23	11 ¹¹²	2	6	–	3	64
Sepsiszék	34	27	21 ¹¹³	12	4	2	3	55
Kézdiszék	30	10	10	5	1	–	4	25
Aranyszék	21	2	2	?	2	–	–	4
Orbaiszék	20	4	4	2	–	1	1	9
Gyergyószék	19	3	3	1	–	1	1	8
Miklósvárszék	9	9	9	7	1	–	1	14
Kászonszék	5	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	422	107	81	39	21	6	15	269
Fehér vm.	16	4	4	1	1	1	1	13
Összesen	438	111	85	40	22	7	16	282

Táblázatunk adataiból kiszámítható, hogy eddigi ismereteink szerint a falutörvénnyel rendelkező falvak és falucsoportok 18,82%-a háromnál többször, 8,23%-a háromszor, 25,88%-a kétszer, 47,05%-a pedig egyszer foglalt írásba stb. falutörvényt. Többé-kevésbé folyamatos falutörvény-alkotási időszak

¹⁰⁸ SzOkl., I, 97.

¹⁰⁹ IMREH István 1983, 339–342.

¹¹⁰ Uo., 345–347.

¹¹¹ Selye képviselői csak egyszer szerepelnek a berekeresztúri egyházközösség törvényeinek preambulumban.

¹¹² Verebes egy alkalommal nem képviseltette magát Kozmás megyéje törvényének megújításakor. Jenőfalva a 8. oszlopban is

szerepel. Tusnád részese volt Kozmás megyéje törvényének, de két saját falutörvénye is volt.

¹¹³ A kilenc falu törvényében részes Bodoknak volt, Gidófalvának és Besenyőnek feltehetően volt saját falutörvénye. Szentivánt és Laborfálvát az utóbbi külön szabályai miatt helyesnek láttuk külön számolni.

azonban igen kevés falu és falucsoport – Berekeresztúr és Kozmás megyéje, Csíkszépvíz, Jenőfalva, Árkos, Derzs, Alsócsernáton és az önálló egyházközséggé váló Karatna – esetében tapasztalható.

Ezzel a számok nyújtotta lehetőségeket nagyrészt ki is merítettük, de kísérletet tehetünk a falutörvények tartalom szerinti típusokba való besorolására.

A tiszta típus igen ritka lévén, a székely falutörvényeket tipológiai szempontból – felbukkanásuk időrendjére is figyelmeztetve – csak nagy vonalakban sorolhatjuk be a következő 11 típusba. (Ugyanezen okból a falutörvények nemigen foglalhatóak típusok szerinti táblázatba. Dolgozatunknak nem is célja a falutörvények tüzetes tartalmi összevetése, ami a nagyjából azonos típusba sorolhatók terjedelmi, keltezési és egyéb különbözőségei következtében valószínűleg figyelemreméltó eredménnyel nem járó, meddő vállalkozás volna.)

1. A falu szántóföldjeire és kaszálóira vonatkozó szabályok (1581 – Gyergyóalfalu és Gyergyószentmiklós Gyergyószékben, Zalan Sepsiszekben).

2. Az egyházközség életére vonatkozó szabályok (1602 – Berekeresztúr megyéje Marosszekben).

3. A (több) falu határkertjeire vonatkozó szabályok (1617 – Backamadaras, Bálintfalva és Nyárádszentlászló Marosszekben).

4. A (több) falu (közös) havasaira és erdeire vonatkozó szabályok (1620 – Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva, Delne Csíkszekben).

5. A faluközség szinte teljes életére kiterjedő, átfogó szabályok (1665, 1666 – Alsócsernáton Kézdiszekben).

6. Speciális körülményekre és objektumokra vonatkozó szabályok (1660 – Altorja Kézdiszekben; 1690–1691 és 1706 – Bölön Miklósvárszekben).

7. A falu közjainak a bebírók elleni védelmét szolgáló szabályok (1713 – a kilenc falu; 1780 – Zalan Sepsiszekben).

8. A falu határában folytatott speciális tevékenységekre vonatkozó szabályok (1715 – Uzon Sepsiszekben).

9. A falvak közös szántójára vonatkozó szabályok (1728 – a bogáti szántók Aranyosszekben).

10. A faluban elharapózott, károsnak vélt tevékenységek és szokások megszüntetését célzó szabályok (1841 – Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Dánfalva, Madaras és Karcfalva Csíkszekben).

11. A falu belterületének, épületállományának, a lakosság javainak és biztonságának védelmét szolgáló különleges tevékenységekre vonatkozó szabályok (1846 – Szentkatolna Kézdiszekben).

Jellemzőnek tartjuk, hogy ezen típusok némelyikének megjelenése is összefüggésbe hozható

a székely társadalmat mélyen érintő változásokkal és átalakulásokkal, ugyanakkor anélkül, hogy részleteznénk, elmondhatjuk, hogy az azonos típusba sorolható falutörvények igen ritkán keletkeztek földrajzilag egymáshoz közel eső falvakban, illetve, ha mégis, akkor keltezésük esik távol egymástól és fordítva. Az azonos típusba sorolható falutörvények tehát egyaránt utalnak a székelység életét mélyen érintő történeti eseményekre és a székek, illetve a székeken belül a falvak életbevágó fontosságú, azonos természetű gondjai eltérő időben való jelentkezésére.

A falutörvények – természetüknél és rendelkezésüknek fogva – egyaránt vonatkoznak a legkülönbözőbb objektumokra, földrajzilag jól körülhatárolható területekre, intézményekre és az azokkal valamilyen kapcsolatban álló személyekre, embercsoportokra, közösségekre, továbbá a személyek, szűkebbtágabb közösségük és intézményeik viszonyára. Megfigyelhető például, hogy minden falutörvény-típusban található olyan falutörvény, amely a helybelieknek és/vagy az idegeneknek egy földrajzilag jól körülhatárolható területhez, illetve annak haszonvételeihez való jogát, viszonyát szabályozzák, az illető területen követendő magatartását írják elő, valamely területtel, objektummal kapcsolatos kötelezettségeiket és a hatóságok, az intézmények mindezekkel kapcsolatos teendőit rögzítik stb., éppúgy, mint a faluhatározatok. A falutörvényeket a faluközség(ek) hosszú időn át összegyűlt tapasztalatai hívták életre, ezért előírásaik többnyire konkrétak, tárgyszerűek, nem pedig általános jellegűek.

Imreh István eredményeit is felhasználva a fentiek alapján megfogalmazhatunk néhány, részben hipotetikus következtetést.

- A falutörvénytípusok között a 16–17. században kialakult 1–4. és 5. mindvégig megőrizte fontosságát és számbeli dominanciáját.

- A falvak életére nézve kedvező körülmények csak kismértékben serkentették a falutörvények írásba foglalását.

- A szóbeliségben élő hagyományos világban a falvak szokásjogi normáinak lejegyzése gyakorta nem csak belső szükséglet, hanem kívülről érkező ösztönzés vagy külső kényszer következménye is.

- Az írásbeliség mindennaposává válása a székely falvak ügyintézésében önmagában nem eredményezte szükségszerűen a falutörvények lejegyzését, a falvak életére nézve kedvezőtlen körülmények viszont serkentették azt. Az ínséges, a háborús, a zűrzavaros és a nagy változásokkal járó időszakokban kelt falutörvények preambulumban például gyakran hangoztatták a falu javára és megmaradására irányuló törekvést.

- Az egyes falvak törvényeit az illető falvak területén és határában az idegenekre is alkalmazták és a

rájuk vonatkozó előírások gyakran szigorúbbak lévén, mint a helybeliekre vonatkozóak, a szomszédos, de esetenként a távolabbi falvak lakóinak is érdekükben állott megismerni azon falvak törvényeit, amelyeknek a határában különböző okokból kifolyólag – például bebírókként az illető falvak javaiban részesedvén, állataikat legeltetvén, vásárra utazván stb. – gyakrabban megfordultak. Ezen megállapítás a több falu által közösen hozott falutörvényekre nézve még inkább érvényes. Következésképpen az egyes falvak törvényeinek írásba foglalása, jóváhagyatása és közhírré tétele – a falutörvényt gyakran felolvasták a jövevényeknek, az idegenből jött szolgálégyeneknek és pásztoroknak, megkiáltották az illető falu piacán, a templom előtt¹¹⁴ – más falvak lakóit is erre ösztönözhetette, azt pedig láthattuk, hogy egyes falvak törvényei mintául szolgálhattak más falvak számára.¹¹⁵ Egyébként minden falu, amely írásba foglalta törvényeit és azoknak érvényt is szerzett, úgy a saját lakóival, mint az idegenekkel szemben, akarva-akaratlanul arra készítette szomszédait, hogy azok is hasonlóképpen cselekedjenek.

-Az elveszett falutörvények pótlására való törekvés, a székely nemzet és az egyes falvak, illetve társközségek ősi törvényeihez való ragaszkodás erőssége eleve kétségteljesen teheti annak a feltevését, hogy a 16–17. századból fennmaradt falutörvények viszonylag csekély száma csupán az eltelt történelmi idő hosszúságával, a több történelmi viszontagsággal, emberi hanyagsággal volna magyarázható, hiszen három 1581-ben kelt falutörvény is fennmaradt. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy kezdetben csak néhány falu és falucsoport látta szükségesnek írásban rögzíteni életszabályait, belső és külső viszonyait, majd – esetenként felhasználva a meglévő mintákat – mások is követték azok példáját, de az sem zárható ki, hogy még számos 16–19. századi falutörvény vár felfedezőjére a különböző köz- és magángyűjteményekben.

Nem fejezhetjük be értekezésünket anélkül, hogy szólanánk a falutörvények 1848 utáni sorsáról.

A forradalom győzelme a székelység döntő többsége számára a régi kötöttségek, részben a terhes határőrkatonai állapot és szolgálat, részben a feudális terhek stb. megszűnését jelentette: ezeket azonban azonnal másfajta terhek viselésének és a széki, faluközösségi önkormányzatot megszüntető, erősen központosított állam kereteibe való beilleszkedés kényszere váltotta fel. Az 1848 utáni gyors és gyakori változások: a job-

bágyok, zsellérek, uradalmi cselédek stb. helyzetének rendezése, a székely székek közigazgatási átszervezése – vármegyékké való átalakítása, esetenként a szomszédos Felsőfehér vármegyei enklávék hozzájuk csatolásával – a hosszan elhúzódó tagosítás, az 1871-es arányosítás, a telekkönyv és az állami anyakönyv bevezetése stb. nyomán sor került a falvak és néha az egyházközségek haszontalannak és fölöslegesnek ítélt régi, a történelem viharait szinte csodával határos módon átvészelt iratainak a selejtezésére, esetenként megsemmisítésére is. A különféle szabálygyűjteményekbe, levél- és irattárakba, tudományos és múzeumi gyűjteményekbe be nem kért vagy be nem került régi iratokat – köztük a falutörvényeket is – sok faluban szintén haszontalannak tekintették és kiselejtezték, bár az elődök iránti kegyeletből nem mindig hagyták azokat veszendőbe menni: ezek egy része magángyűjteményekbe került. Pinti Dénes is egy ilyen, nem tudni mikor megejtett selejtezésnek köszönhetően jutott az említett altorjai iratok birtokába.¹¹⁶

A határvédelmi rendszerbe besorolt székely székek lakói már csak azért is könnyű szívvel váltak meg a 18. század utolsó harmadában és a 19. század első felében készült iratoktól, mert azok – és ez alól némely falutörvények sem képeztek kivételt – jelentős részben az elnyomó központi hatalom és a határőrpáncsnokság céljainak, érdekeinek szolgálatában készülvén a madéfalvi veszedelem után bevezetett rendszerre emlékeztethették őket.¹¹⁷ Midőn azonban a régi, érvényüket veszítettnek tekintett falutörvényeket kiselejtezték és lemondtak újabb, korszerűbb szabályzatok készítéséről, úgy jártak, mint a bábaasszony, aki a feresztövizzel a gyereket is kiönti. A *Székely művelődési és közgazdasági egyesület* ugyanis a székelyföldi állapotok javítására kidolgozott tervében már 1874-ben a falvak mezei rendőrsége létrehozásának és erdeik őrizete biztosításának szükségességére hívta fel a figyelmet.¹¹⁸ Úgy tűnik, 1848 után sok székely faluközösségben éppenséggel azokhoz hasonló állapotok és viszonyok alakultak ki, amelyek a falvak szokásjogának évszázadokkal korábbi kialakulását, majd kodifikálását eredményezték, ami egészen természetes, hiszen egy új világ viszonyai helyi szinten is mindig rendezésre várnak.

Egyetemi tanulmányaim befejezése után gyakran fordultam volt professzoraimhoz és az egyetemi évek során megismert kutatókhoz, levéltárosokhoz különböző kérdésekkel, és gyakran beszéltem meg

¹¹⁴ IMREH István 1983, 14–15. Árkoson tilalmat magánszemélyek is kihirdethettek a templom előtt. (1701. január 17. Fol. Hung. 953, 169’.)

¹¹⁵ Uo. és IMREH István 2001, 181.

¹¹⁶ Pinti Dénes a két világháború között időnként segédjegyzőként működött Torján.

¹¹⁷ EGYED Ákos 1978, 33–41. (1848. IV. 11–12. Háromszék közgyűlése: „Megcsalatumk, mint valánk csalva 84 év óta.” Stb.)

¹¹⁸ A „Székely művelődési és közgazdasági egyesület” alakulásának indoklása, Budapest, 1874, 16–17, 19. A székely falutörvényekről és sorsokról való fontos megállapításokat lásd BODOR György 1968, 257–260.

velük kutatott témáimmal kapcsolatos gondjaim, gondolataim, amit ma is megteszek. Akkortól társult az Imreh István professzor úrhoz, mint meszteremhez fűződő tanítványi viszonyomhoz egy másik, amelyet Ő – félig tréfásan – a munkáltató és munkavállaló közötti viszonyhoz hasonlított, midőn ellátott tanácsokkal és feladatokat jelölt meg számomra munkám folytatásának irányára és mikéntjére nézve, gyakran adatokat és könyvészeti anyagot is a rendelkezésemre bocsátva, éppúgy, mint a többi mentorom. Úgy érzem, hogy Imreh István azért nem tette közzé az említett altorjai fa-

lutörvényt és falutörvény-törvényeket, azért nem írt róluk tanulmányt, azért nem is említette azokat, mert ezt a feladatot – kimondatlanul, ráutaló magatartással – reám testálta. A feladatot elvállalni becsületbeli kötelességem, különös tekintettel arra, hogy azóta további altorjai és karatnai falutörvény-törvényekre, valamint az altorjai római katolikus egyházközség közgyűlésének 1726-os határozataira, Altorja falugyűléseinek és a karatnai református egyházközség közgyűléseinek határozataira is rábukantam, elvégzéséhez azonban további időhaladéokra van szükségem.

Coroi Artur – Budapest, Várhegy, 2, H-1028, roiar19@ludens.elte.hu

Függelék

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Fol. Hung. 953 jelzet alatt őrzött *Székegyföld több községében* című, valójában kizárólag Sepsiszek falvairól 1679–1701 között készült jegyzőkönyvekről nem tudni, hogyan kerültek a könyvtár tulajdonába. Az időrend figyelmen kívül hagyásával összefűzött, cserzett báránybőrborítóbba takart jegyzőkönyvek az egyes falvak teljes férfilakosságának névsorát rendi besorolás szerint tartalmazzák, a magatartásukra és viselt dolgaikra vonatkozó megjegyzésekkel együtt. A névsorokat az illető falvakban észlelt állapotokra vonatkozó megjegyzések követik.

A jegyzőkönyvek a lakosságnak és a falvaknak a széki tisztség előtt folytatott vitás és peres ügyeivel folytatódnak, és a széki tisztségnek az illető ügyekre vonatkozó végzéseit is tartalmazzák, de az 1679-es névsorokat követő ilyen jegyzőkönyv elveszett vagy ismeretlen helyen lappang.

A számos más adatot is tartalmazó jegyzőkönyveknek a témánk szempontjából fontos adatait az alábbiakban a betűhű és a mai helyesírási szabályok szerinti teljes átírás közötti, a szövegűsége megőrző szabályok alapján¹¹⁹ közöljük:

I. Írott falutörvény és/vagy falugyűlési határozat(ok) meglétére utaló bejegyzések a széki tisztség 1679–1701 között a helyszínen vagy valamely szomszédos faluban, az *inquisitio* során felvett jegyzőkönyveiben

Szentiván

3^r. 1690. die 12 Junij. Szentiván. Bartha Sámuel uram comprobállyá, hogy az falu nem egyenlő törvénnyel éltette volna ötöt hasonló dologból.

Besenyő

126^r. Anno 1693. die 4 Novembris. Léczfalvi Gyárfás István ... törvényhez hivatta volt az bessenyieket ... úgy mint az falu papot, deákat, falusi pásztorokat az ökegyelmek híre nélkül ne fogadhassanak se maraszthassanak, falu közönséges dolgaiban senkivel az ökegyelmek híre nélkül ne végezhesenek, hanem magok ott lévén magoknak tartozzék az falu értésire adni, magok ott nem lévén ott levő bizonyos embereinek tartozzanak híre adni, annak utánna, ... melynek az falu is engede, s szabad jó akarattok szerint rá hajláznak.

Bikfalva

111^r. Anno 1693 die 17. Novembris. Mivel semmi bizonsága nincsen Sipos Mihálynak, hogy az falu Bikfalva az után hogy elvégezték, hogy az avasból fát adgyanak, valakinek fát adtanak volna.

Aldoboly

114^r. Anno 1693 die 20 Novembris. Az mint Szotyori András uram perli Doboly falvát kétt jobbágyának falu közzé béállatása felől, visum est juri, az falu törvényi szerént deponálván az (falu törvenye szerént való) pénzt Karácsonba, illendő jobbágyott kettőt beállítván, maga eximáltatik az Falu contributiojából.¹²⁰

162^r–162ⁿ. Anno 1701. Dje 8 Januarii. Aldoboly ... az elveszett marhák keresésére kimentek falu törvénye szerént.

162^r–162ⁿ. Aldobolyi falu törvénye ellen.

Szotyor

115^r. Anno 1693. die 21 Novembris. Szotyorban lakó jobbágy emberek, mikor az falut közönségesen valaki perli, nem tartoznak az faluval edgyütt az törvényes szébbe bejárni, hanem ha valami egyéb dolog parancsolattal vagy pecséttel való hivatal interveniálna, az mi kárban penig az falu esik, azt az jobbágyok is tartoznak fizetni.

Kilyén

117^r. Anno 1693. die 24. Novembris. Megbüntetett az falu engem azért, hogy az kertet küllyebb tettem volna az útban az hol az hídon által jüvünk ... elé mennvén az falu közzé jurált volna, hogy ő küllyebb nem tette volna az kertet, az régi határnál, ... az falunak

¹¹⁹ Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei (Erdélyi Történelmi Adatok, VI.2.; Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács

András), Kolozsvár 1998, 15–16.

¹²⁰ A kéziratban áthúzott szavakat mi tettük zárójelbe. (C. A.)

olyan törvénye vagjon, hogy az mely ember vádoltatik olyan dologal, hogy az falu jószágába ki tenné az kertet, az falura kéredzik, hogy az hütösök az bíróval járkák ki, sőt mások meg engedték, be is vonták az kertet, ... készek vagyunk doceálni az falu törvénye szerént ... az volt invigilientiank hogy recedáltunk volt az falu törvénye mellől ... az falu törvénye szerint mennyünk ad faciem loci ... az régi épület talpjának az helyit, és az kert helyit, ha megtalálják [...], vagy az hütösök, az falu törvénye szerint, meg esmérük az határt ... aszt kíványuk az falu törvénye szerint.

118°. Anno 1693. Die 25. Novembris. Az falunak Killyénnek olyan törvénye vagjon, hogy az ki kilenc pénzes szaladást el nem végez, 40 pénzre büntessék érette.

185°. 1701. Dje 15. Februarij. Tekentes nemzetes Székely Miklós uram proclamáltatá az killyéni falusbírót... , az killyéni Sepsiszéki tilalmas Avasban attak ökegyelmek nyocz nyocz száll fátt hírem nélkül, én kérétem s nekem edgyet sem attak, singillatim tizenkétt forintonkon vannak érette hogy híre nem atták, hogy nekem nem attak azért calumnián, az fátt pedig cum duplo megkévánom rajtok, úgy mint tizenkétt szálatt.¹²¹

215°. Dje 10. Martii 1701. Az mikeppen tekintetes nemzetes Székely Mihály uram keresé vala Killyen falvát hogy ökegyelme híre, s' consensussa nélkül falu tilamas erdeit felosztották volna, ökegyelme híre nélkül végezete nélkül papot, deákat, pásztorokot fogadtak volna, határokat szabadítottak volna, az falusbíró Simon Péter 3tertiose Falu képiben cum sibi adjunctis úgy mint Benkeő György és Tamok Lukátsal, in facie sedriae arra compromittálák magokat, hogy ennek utánna nem különben, hanem Székely Mihály urammal az több ott lakó fő rendekkel egyező értelemből az major parsal edgyütt ökegyelmek hírekkel egy consensusban osztanak, tiltanak, szabadítanak és mindenekből ökegyelmit requirállyák és az major parsal eö kegyelmivel edgyütt tseleküsznek.

Szemerja

120°. Anno 1693 Die 26 Novembris. Doceállja Márton Pál uram Vajna Sámuelné ellen, hogy mikor igireti szerint az edgyik szekeré vesszöt az szemerjai erdőből elvitette, akkor az szolgálai értésére adták Vajna Sámuelnének, hogy tartozzék rá, mert az követekezendő másodnapon az más szekeré vesszöt is ki akarják vinni, mikor az erdőpásztorok bévítették, akkor is ott volt Vajna Sámuel, s aszt mondotta, hogy ő bé nem viszi, mert maga adta az vesszöt Márton Pál úrnak.

165°. 1701. Die 13. Januarii. Az szemerjai falusbíró 3tertiose kész vala jurálni, hogy ab antiquo az falunak olyan törvénye volt, hogy az erdőt az jobbágyok hasonlóképpen tartozzanak őrizni mint az szabad emberek.

169°. 1701. Die 14. Januarii. Az mint az jámbor Falunak olyan törvénye vagyon, hogy valaki jóságot akar bírni Szemerja falvában, elémegyen az Falu eleiben, és ott világosan doceállja, hogy az ő jósága hol és ki vicinumjában vagyon és az neki ő jósága, s elhítteti az jámbor faluval, de ökegyelme sem egyszer, sem másszor nem cseleküdté, ezér[t] az mi az törvény azt kérjük, az kikéréskor is nem mondotta, sem az bévitel és büntetéskor hogy residentiaja volna, per hoc mivel nem demonstrálta s' birodalmát sem láttuk, rajta absolutiot kevánunk, az bizonyságok is az kik bejártak, úgy mint Szabó Péterné és Nagy Bálintné, szintén úgy praetendálnak hozzá, mint Actor, de azoknak is birodalmát rajta nem tudjuk, az is volt invigilientiank, hogy azt nem láttattuk volt, hogy ha comperialtanak is, hogy öneki része volna benne, semmiképpen egy olyan kitsin részre be nem bírhatnak.

175°. 1701. Die 26. Januarii. Szemerja falutörvénye tiltja szemét öntését az országuóra.

176°. 1701. Die 26. Januarii. Jurála az szemerjai falusbíró Demeter István 3tertiose, hogy olyan törvénye volt Szemerjának, az kit az tilalmasból bévíttek, egy forintra büntették.

202°. Anno 1701. Die 2secunda Martii. Az szemerjai bíró verificálá, hogy eleitől fogva az Falunak az volt az törvénye, hogy az ki vádló személyeknek hütös ember ellen törvény nem itilletet.¹²²

Komolló

127°. Anno 1693 die 9. Decembris. Kányádi György... perli a bírót és két hütösét, ... az falunak tilalmas nyír erdeiből szekeret vittünk be, az én hírem nélkül ki adták, holott az fája az falu törvénye szerént engemet illetett volna, hogy a falu törvénye szerént nem éltettek, calumnián vadnak singillatim, pénzsz fizetést is ígértek, aszt sem adták meg, azért is calumnián vadnak.

127°. Anno 1693 die 9. Xdecembris. Falu füvinek egy része el maradt, az falu az füvet lekaszáltatta, megkínáltam volt falu törvénye szerint, hogy két takarót állítok, mivel az kaszásom az kit fogadtam volt megcsalt.

204°. 1701. (Die 3ertia Martii) Minthogy Komollo falva maga sem tagadgya, hogy az szabad rednek (!) magok hasznokra az tilalmas nyír erdőből az Henter Mihály uram ökegyelme jobbágyi praejudiciumokra és károokra másoknak nem gratificálódtak volna, visum est juri, minthogy 3 jobbágyok részeket ki nem adták, az erdőbeli károkért in flo. 12 convincáltassanak és ha ez után oly casus interveniál, hogy az szabad rendek magukat concernáló szolgálatot azon erdőből akarnák végben vinni, mindenik jobbágyiknak részit az szerént az mennyiben egy szabad ember participálódik adgyák ki, minthogy az erdőt egyaránt őrzik.¹²³

214°. 1701. Die 10 Martii. 214u. Komollofalva az réth, határ és erdő dolgából és az falu pásint, bárson es kaszáló helyeiből, mikor az falu tiltani, szabadítani, osztani vagy azon határokról valami végezést akar tenni, nemkülönb, hanem megh írt tekintetes nemzetes Henter Mihály urammal egyező értelemből legyen, az major pars ö kegyelmivel edgyütt tilson, osszon, szabadítson és végezzen mindenekről, mivel ökegyelme nagyobb patronus az faluban es határin rétin is majorkodtat maga számára, ökegyelme penigh hon nem lévén, requirállyuk az ökegyelme gondviselőit.

¹²¹ A panaszos talán csak a nyolc szál fa másfélszeresét követelte.

¹²³ Az eredetiben áthúzott szavakat mi tettük zárójelbe.

¹²² Ez a tartalma a 18. század elejére datált killyéni falutörvény 6. cikkelyének is. (IMREH István 1983, 340.)

Sepsiszentkirály

165°. 1701. Die 12 Januarii. Szentkirálynak eleitől fogvást olyan törvénye volt, hogy valakinek azon határban megtudták hogy földé vagy on akár falusi, akár vidék(i) ember lett légyen is, megizenték, hogy arról számot adjyon a Faluval edgyütt, és ha nem ment, megbüntették fl. 1., és az Actrixot is azon törvénnyel éltették.¹²⁴

Árkos

173°. 1701. Die 19. Januarii. Minthogy Árkosfalva meghadta hagyománnyal, hogy minden ember két ökrít hon hadgya az nimetek (!) alá (postára), és az falusbíró az maga marháját az hagyomán szerént hon nem hadia és az töb vakmerőket is falu törvénye szerint meg nem büntette.

Sepsikőröspatak

177°. 1701. Die 27. Januarii. Comprobállya az köröspataki falusbíró, hogy valakik Köröspatakra bíró es residenciás ember, ha fűsti fel nem megyen az faluban törvény szerént, mind kitudattak, hogy az itt valo erdőre ne erdőlhessenek.

Zalán

249°. Anno 1701 die 15 Februarii. Zalán ... fát a' bébírosoknak nem tartozik adni.

187°. 1701. Die 16. Februarii. Jurála az zaláni falusbíró adjunctussival edgyütt, hogy Zalánfalvának nincsen olyan törvénye, hogy az oda bíró embereknek nollé völlé fát adni tartoznak.

Gidófalva

150°. 1701. Die 19. Februarii... más ember lencsét az mezőről ellopta. Az falu törvénye szerént megbüntették érte.

Kökös

249°. 1701. II. 21. Deliberatum extál rolla.

201°. 1701. III. 1. Kökös falu törvénye szerént.¹²⁵

II. Falu és falu, falu és helybeli vagy bebíró földesúr között létrejött, jellegében feltehetően a falutörvényekhez hasonló szerződés említése vagy ilyennek a meglétét sejtető utalás a széki tisztség 1679–1701 között, az *inquisitio* során felvett jegyzőkönyveiben

Zoltán

18°–18°. die 7 Julii 1690. Benkő János uram. [...] Contractussa volt az atyámnak az Faluval, hogy híre nélkül határt ne szabadítsanak.

Étfalva

108°. Anno 1693. die 7. Novembris. Étfalva. Erdős Sámuel étfalvi Zalán falva elé izentetett vadalma dolgából.

134°. Anno 1694. die 12 Januarii. Étfalva perli Zoltánt ... aszt modgják, az felső határunkban járván fel az ökegyelmek marhái salvumsit az erdőre, mikor gabona vagjon benne, sok károkat tesznek, sokat is fizettiünk érettek, aszt kíványuk, járomban vagy kötélén vigyék fel vagy vitessék marhájukat, alioquin ami kár léssen in posterum tarozzanak ökegyelmek megfizetni, ezen causából excipiállyuk Czerjék Tamás uramot, Czerjék Simon uramot, Benkő János uramot.¹²⁶

III. A helyi szokásjogra és a székbírák gyakorlatára utaló néhány feljegyzés a széki tisztség 1679–1701 között, az *inquisitio* során felvett jegyzőkönyveiben

Lisznyó

2°. 9 Junii 1690. A lisznyai falus Biro szerint nincs emlékezet arról, hogy béttéltek volna bizonyásgnak Falu szerin kívül való embereket.

Angyalos

8°. die 17 Junij 1690. Calumnián vagyon ... hogy megh nem atta volt az tisztaságot érette fl. 1 az békes[s]ég végiben.

Bodok

124°. Anno 1693 die 3. Decembris. Idegen prókátort be ne vihessen Bodokra a falusi ember mikor törvénykeznek.

126°. Anno 1693 die 4. Decembris. Az Bodoki falusiak között levő akár privata personák pereire, akár közönséges perre, mind kár dolgából, mind peng akármi egyéb dolgokból, külső idegen hütös procuratort ezután akárki bevihet, aziránt való eddig usuált vecsegek (!) condomáltatik.

IV. Néhány sepsi- és kézdiszéki, valamint Felsőfehér vármegyei adat a törvényfa, a pellengér, az akasztófa meglétéről és az azokon végrehajtott vagy végrehajtandó büntetésekről

Aldoboly

17°. 6 Julii 1690. Az aldobolyi Sepsi széki határon az törvényfa tájat.

96°. Anno 1693. die 20. Novembris. Al-Doboly. Perengér nincsen.

¹²⁴ Számot adjon a Faluval edgyütt, azaz vállalja a falulakókra háruló közterheket.

¹²⁵ Az 1771 előtti kökői falutörvényt 1701-re kelteztük időrendi

táblázatunkban.

¹²⁶ A felsorolt személyek mindannyian zoltáni nemesek.

Körös-patak:

141°–141^v. 1701. Die 26 Januarii. Akasztófa nintsen.

Kálnok

142°–1701. Die 26 Januarij. Az akasztófa nem volt jó.

Angyalos

145°–145^v. Anno 1701 Die 10 Februarii. Angyalos. Perengér egy ideigh nem volt.

Oltszem

186°. Anno 1701. Die 15 Februarii. Constál Molnár Ilonának nimetekkel való vétkes társalkodása és feslett erkölce, ezért perengériben seprűzzek megh.

Kökös

154°. 1701. Dje 24 Februarii. Perlengér nem volt.

Lisznyó

155°. 1701. Dje 1. Martij. Perengér nem volt.

Szacsva

155°. 1701. Dje 1. Martij. Szacsva. Akasztófa nem volt, mivel az falusi mester ellopta volt.

Bodok

18°. die 7 Julii 1690. Tekintetes nemzetes üdvözült Mikó Istváné szolgálói Kirá Borka és Mezei Mária a kolcsárnak égett borba etetőt adtak, de meg nem halt. A bűnösöket erősen megpálcázták és száműzték Sepsiszékről, de ha a Rikán belül találják őket, orruk fülük elvágattassanak.

Zoltán

186°. Die 16. Februarii 1701. Zoltan. Hüetlenül feleségedet elhattad, azért mint fidefragus halállal büntetődgyél, az jovaid pedig tiszttek számára foglaltassanak.

Altorja

Anno 1728 die 19 Junij. Tasaly Thamásné asszonyom szolgálja és jobbágya egy özvegy asszony ágyában fekiutt egy ingben s-lábravalóban, két szabad személy látta, admoneáltatott megyebíra uramtól azon szolgál Pál János, hogy oda ne járjon, s az admonitioval sem gondolt. Az scandalumért 3tribus vicibus perlengériben vonattassék.¹²⁷

Anno 1730. die 15 Julii. Deliberatum. Mivel Fili Czigány ámbár reformata religióban vagyon is, igen rúttul káromkodott, azért Falunkban lakik s töllünk kell dependeálni, többet érdemlene, de pálcáztassék meg most, másszor perlengériben csapattassék, tisztelendő esperest uram előtt legyen pálcáztatása, alioquin, ha nem obtemperálna perlengériben csapattassék, s ott veretessék meg.¹²⁸

Anno 1731 die 17 Januarii. Vaszi Margith az ő rut átkozódásiért kurvaságáért perlengéreztessek meg.¹²⁹

Albis

1799. Az Tekenős fején az Albisi akasztófánál.¹³⁰

1813. Albisi akasztófa.¹³¹

Karatna

A falu fölött fekvő mezőnek a falu felőli pereme a *Perenge* nevet viseli, ez azonban nem a *perem*, hanem minden valószínűség szerint a *pellengér* szóból vette eredetét.

Felvolál

1742. IV. 9. Dosa alatt a' Voláli akasztó fán fellyel.¹³²

1750. Akasztó bércz; 1751. Az Akasztófán belül a telekben; 1759. Az Akasztó Bérczen; 1760. Az Akasztófa Bérczen a' Csere mellett; 1836. Böjtelő hava 19. A Felső Voláli határon Akasztóbérczen.¹³³

1855. Az Akasztófa kútjánál a két gyep között.¹³⁴

1807. Akasztóbércz.¹³⁵ (A község jegyzője, Illyés Tamás 1865-ben erről a következőt írta: „Akasztó bércz, ezen most szántokból álló határ rész régebben erdős hely volt, történetesen ott, a' marha pásztor gyerekek közül egy felakasztatott, innen veszi nevezetét, a' mint a szájhagyomány tanúsítja.”¹³⁶)

¹²⁷ Márton Miklós *deák jegyzetfüzete 1702–1734*, 66.

¹²⁸ Uo., 71.

¹²⁹ Uo., 73. (Teljes szövegét lásd COROI Artur 2007, 59–173.)

¹³⁰ MOL P 1610.

¹³¹ CS. BOGÁTS Dénes 1929, 59.

¹³² Altorjai Csoboth János hagyatéka Csoboth Zita tulajdonában

(Budapest). Fénymásolat a szerzőnél.

¹³³ SZABÓ T. Attila 1958, 215. (Mind az öt adat.)

¹³⁴ MOL P 1610.

¹³⁵ HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001, 76.

¹³⁶ *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865-ből*. OSZK Kéz-irattára. 24. Háromszék. FM. 1. 3814/A. 10^v.

V. Falutörvénnyel rendelkező falvak és falucsoportok¹³⁷

Udvarhelyszék	Marosszék	Aranyosszék	Csíkszék	Gyergyószék	Sepsiszek	Kézdiszék	Orbaiszék	Miklóvszászék	Fehér vm.
				Gyergyóújfalva 1581	Zalán 1581				
				Gyergyószent- miklós 1581					
			Monyasd 1601						
	Berekereszt- úr 1602								
	Bere 1602								
	Mája 1602								
	Márkod 1602								
	Kendő 1602								
	Mogyorós 1602								
	Selye 1602								
	Berekereszt- úr 1606								
	Bere 1606								
	Mája 1606								
	Márkod 1606								
	Kendő 1606								
	Mogyorós 1606								
			Kozmás 1608						
			Lázárfalva 1608						
			Szeretszeg 1608						
			Tusnád 1608						
			Verebes 1608						
Rava 1610									
			Menaság 1612						
			Mindszent 1612						
			Szentlélek 1612						
			Várdotfalva 1612						
			Csomortán 1612						
			Pálfalva 1612						
			Delne 1612						
	Berekereszt- úr 1613								
	Bere 1613								
	Mája 1613								
	Márkod 1613								
	Kendő 1613								
	Mogyorós 1613								

¹³⁷ A két kérdőjeles helységnév és dátum, időpont olyan falutörvényeket jelent, amelyekről egykori létezésükön kívül csak azt tudjuk, hogy erdőrendtartások voltak: ezeket összesítő statisztikai táblázatainkba nem foglaltuk bele. Az egy kérdőjeles helységnévek és dátumok, időpontok összesítő statisztikai táblázatainkba bele nem foglalt

falutörvény-jellegű okiratokat jelentenek. Az ismertnél feltehetően korábban írásba foglalt falutörvények ezen időrendi táblázatban azon a dátumon is megjelennek, amelyen az illető falutörvényeket említették, idézték vagy rájuk hivatkoztak: ezeket az összesítő statisztikai táblázataink 6., illetve 9. oszlopába is belefoglaltuk.

Kísérlet a székely falutörvények és rendtartások statisztikai módszerekkel való vizsgálatára

Udvarhelyszék	Marosszék	Aranyosszék	Csikszék	Gyergyószék	Sepsiszek	Kézdiszek	Orbaiszek	Miklósárszek	Fehér vm.
Szentegyház-oláhfalva 1614									
Kápolnás-oláhfalva 1614									
Szentábrahámfalva 1615									
	Backamadaras 1617								
	Bálintfalva 1617								
	Nyárádszentlászló 1617								
Dálya 1618	Berekeresztúr 1618								
	Bere 1618								
	Mája 1618								
	Márkod 1618								
	Kendő 1618								
	Mogyorós 1618								
			Menaság 1620						
			Mindszent 1620						
			Szentlélek 1620						
			Várdotfalva 1620						
			Csomortán 1620						
			Pálfalva 1620						
			Delne 1620						
			Szentmihály 1622						
	Berekeresztúr 1624								
	Bere 1624								
	Mája 1624								
	Márkod 1624								
	Kendő 1624								
	Mogyorós 1624								
			Kozmás 1627						
			Lázárfalva 1627						
			Szeretszeg 1627						
			Tusnád 1627						
			Verebes 1627						
			Csikszépvíz 1627						
Bágy 1628									
			Monyasd 1630–1634						
Kányád 1632	Udvarfalva 1632								
			Csikszépvíz 1636						
			Szentmihály 1639						

COROI Artur

Udvarhelyszék	Marosszék	Aranyosszék	Csikszék	Gyergyószék	Sepsiszék	Kézdiszék	Orbaiszék	Miklósvárszék	Fehér vm.
Kőrispatak 1640									
					Bikfalva 1642?				
			Kozmás 1646						
			Lázárfalva 1646						
			Szeretszeg 1646						
			Tusnád 1646						
	Mezőbánd 1648								
Csehétfalva 1649									
			Tusnád 1650						
	Berekereszt- úr 1658								
	Bere 1658								
	Mája 1658								
	Márkod 1658								
	Kendő 1658								
	Mogyorós 1658								
Kissolyos 1659									
						Altorja 1660 ¹³⁸			
						Dálnok 1660–1669			
	Berekereszt- úr 1662								
	Bere 1662								
	Mája 1662								
	Márkod 1662								
	Kendő 1662								
	Mogyorós 1662								
Szentmihály 1663									
						Alsócsernáton 1665			
Kőrispatak 1666						Alsócsernáton 1666			
Csehétfalva 1666									
			Szenttamás 1667						
Homoród- szentpál 1670									
			Szenttamás 1676						
							Zágon 1680		
							Zágon 1683		
						Nagyboros- nyó 1684?			
	Berekereszt- úr 1687								
	Bere 1687								

¹³⁸ Az 1660-as és az 1713-as altorjai falutörvény-töredék, továbbá az 1747-es altorjai falutörvény fénymásolatát és átírását közzétettük. (L. COROI 2001, 238–245, 249–255.)

Kísérlet a székely falutörvények és rendtartások statisztikai módszerekkel való vizsgálatára

Udvarhelyszék	Marosszék	Aranyosszék	Csíkszék	Gyergyószék	Sepszék	Kézdiszék	Orbaiszék	Miklósárszék	Fehér vm.
	Mája 1687								
	Márkod 1687								
	Kendő 1687								
	Mogyorós 1687								
			Kozmás 1688						
			Lázárfalva 1688						
			Szeretszeg 1688						
			Tusnád 1688						
			Verebes 1688						
					Szentiván 1690				
					Laborfalva 1690			Bölon 1690	
			Csíkszépvíz 1691					Bölon 1691	
			Kozmás 1692						
			Lázárfalva 1692						
			Szeretszeg 1692						
			Tusnád 1692						
			Verebes 1692						
					Komolló 1693				
					Aldoboly 1693				
					Kilyén 1693				
					Szortyor 1693?				
					Besenyő 1693?				
					Zalán 1699				
					Uzon 1699				
					Szacsva 17. sz. vége				
				Gyergyószent- miklós 1701	Kökös 1701				
					Szemerja 1701				
					Árkos 1701				
					Szentkirály 1701				
					Köröspatak 1701				
					Gidófalva 1701				
						Altorja 1703	Körös 1703		
				Gyergyószent- miklós 1704					
			Csíkszépvíz 1705						
								Bölon 1706	
							Zágon 1710		
					Bodok 1713				
					Zoltán 1713				
					Étfalva 1713				
					Angyalos 1713				

COROI Artur

Udvarhelyszék	Marosozsék	Aranyosozsék	Csikszék	Gyergyószék	Sepsiszek	Kézdiszek	Orbaiszek	Miklósvarszek	Fehér vm.
					Eresztevény 1713				
					Gidófalva 1713				
					Besenyő 1713				
					Fotos 1713				
					Martonos 1713				
					Uzon 1715				Peselnek 1715
						Alsócsernáton 1716			
					Kilyén 18. sz. eleje				
					Szacsva 1717				
					Szentiván 1717				
					Laborfalva 1717				
						Alsócsernáton 1718		Bölon 1718	
					Szentiván 1719				
					Laborfalva 1719				
									Kanta 1720
							Zágon 1721		
					Kisborosnyó 1724			Szárarajta 1724	
						Altörja 1726			
					Szemerja 1727				
					Szotyör 1727				
Szentmihály 1728		Bogáti-puszta 1728							
					Bodok 1731				
							Papoc 1733		
						Dálnok 1736			
						Szentkatolna 1738			
									Karatna 1739
Homoród- szentpál 1740									
						Szentkatolna 1744			Karatna 1744
	Mezóbánd 1746								
						Altörja 1747			
								Nagybacon 1748	Karatna 1748
									Peselnek 1749
					Gyergyószent- miklós 1750?				
								Bölon 1751	
	Kölpény 1753								
									Karatna 1756
							Papoc 1759		Karatna 1759
					Árkos 1760				
									Karatna 1762

COROI Artur

Udvarhelyszék	Marosozsék	Aranyosozsék	Csikszék	Gyergyószék	Sepsiszek	Kézdiszek	Orbaiszek	Miklósvárszek	Fehér vm.
			Csikszépvíz 1813–1815?						
			Csikjenőfalva 1815						
Derzs 1820									
			Csikszépvíz 1821						
				Szárhegy 1822			Paplc 1822		
					Árkos 1824				
					Árkos 1825				
					Árkos 1826				
Derzs 1827		Bogáti puszta 1827							
							Hilib 1829- 1830		
Derzs 1830					Árkos 1830				
Derzs 1832					Árkos 1832				
			Csikjenőfalva 1835		Árkos 1835				
			Taploca 1837			Martonfalva 1837			
Derzs 1838			Csikjenőfalva 1838			Futásfalva 1838			
			Csikjenőfalva 1838						
	Kölpény 1839								
		Aranyosozsék 1840?							
			Csikjenőfalva 1841		Árkos 1841	Szentkatolna 1841			
			Szentdomo- kos 1841						
			Dánfalva 1841						
			Madaras 1841						
			Karcfalva 1841						
			Csikszépvíz 1841						
			Taploca 1842						
					Árkos 1845				
						Szentkatolna 1846			
			Csikjenőfalva 1848?						
Derzs 1851									
Derzs 1852									
Derzs 1856									
						Martonfalva 1872?			
Derzs 1874									
		Mészkö 1881?							

VI. A falutörvények megőrzési helye, birtokosuk, megőrzőjük neve és első közzétételük helye¹³⁹

Falu és szék neve	A falutörvény eredetijének vagy másolatának korábbi megőrzési helye vagy birtokosa (ha ismeretes)	A falutörvény eredetijének vagy másolatának későbbi megőrzési helye (ha ismeretes)	Első közlések
Szentmihály - Csíkszék	Az Endes család csíkszentsimoni leveles ládája - egykorú másolat		SzOkl., VI, 65–69.; és EGtSze, 50–54.
Szenttamás - Csíkszék	Az Endes család csíkszentsimoni leveles ládája		SzOkl., VI, 310–316.
Szenttamás - Csíkszék	Az Endes család csíkszentsimoni leveles ládája		SzOkl., VI, 358–360.
Csíkkozmás - Csíkszék	Domus Historia		SzOkl., VI, 431–440.
Szentmihály - Udvarhelyszék	Kriza János ajándéka, 1728. évi másolat.	EMLvt. Oklevelek törzsgyűjt. az AkTLvt-ban ¹⁴⁰	SzOkl., IV, 300–303.
Udvarfalva - Marosszék		MOL. Kolozsmonostori konventi oszt. Metales V. 14. Közelkorú másolat ugyanott: Metales V. 15.	SzOkl., VIII, 368.
Bölon - Miklósvárszék	Az eredeti a böloni unitárius egyház tulajdona	EMLvt. Okl.másolatok és kivonatok az AkTLvt-ban. Vegyes adományok és szerzemények. Kéziratok A. 195. A másolatról 1857. V. 12-én készült, hitelesített leírás.	SzOkl., IV, 328–331; ORBÁN Balázs 1869, 21–22; Mikó Lőrincz, <i>Történeti Lapok</i> , I. évf., 84–86.
Bölon - Miklósvárszék	Lőfi Ödön (1872–1946) böloni unitárius lelkész, egyházi író irathagyatékában.		Lőfi Ödön: Adatok a böloni unitárius egyházközség történetéhez. <i>Keresztény Magvető</i> , 1930/109.
Szemerja - Sepsiszék		Székely Nemzeti Múzeum, 329.	SzOkl., VII, 331–336; és EGtSze, 121–125.
Zalán - Sepsiszék	Szörcei Vince birtokában Zágomban - halála előtt elégettette.		SzOkl., VIII, 318–319.
Zágón - Orbaiszék	Bede Mária birtokában Zágomban - megsemmisült 1916-ban a meneküléskor - egykorú másolat.		SzOkl., VIII, 383–385.
Zalán - Sepsiszék	Szörcei Vince birtokában Zágomban - halála előtt elégettette.		SzOkl., VIII, 387–389.
Gyergyóalfalu - Gyergyószék	Gyulay Lajos ajándéka.	Székely Nemzeti Múzeum, 105/888.	SzOkl., V, 124–128; és EGtSze, 2–7.
Berekeresztúr - Marosszék, 1613.	Marosvásárhely, Marosközi Esperesség lvt. 31. nagy anyakönyv 93. l. Az eredeti másolata 1687-ből.		SzOkl., VI, 42–43.
Berekeresztúr - Marosszék, 1602, 1658, 1662.	A berekeresztúri református egyházközség ládája		TTár, 1885, 783–791; és <i>Református Szemle</i> , 1933, 469–475.
Bágy - Udvarhelyszék		Udvarhely megye levéltára	TTár, 1907, 289.
Kányád - Udvarhelyszék		Udvarhely megye levéltára	TTár, 1907, 290–291.
Dálya - Udvarhelyszék		Udvarhely megye levéltára	TTár, 1907, 289–290.
Szacsva - Sepsiszék	Dr. Kolozsvári Sándor egyetemi tanár birtokában Kolozsvárt.		Corpus Stat., I, 123–125.
Karatna - Fehér vármegye	Az Erdélyi Múzeum kéziratára - másolat		Corpus Stat., I, 426–428.
Peselnek - Fehér vármegye	Az Erdélyi Múzeum kéziratára - másolat		Corpus Stat., I, 428–432.
Karatna - Fehér vármegye	Az Erdélyi Múzeum kéziratára - másolat		Corpus Stat., I, 447–448.
Peselnek - Fehér vármegye	Az Erdélyi Múzeum kéziratára - másolat		Corpus Stat., I, 351–353.
Karatna - Fehér vármegye	Az Erdélyi Múzeum kéziratára - másolat		Corpus Stat., I, 406–407; TAGÁNYI Gábor 1896, I, 723–724.
Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva, Delne - Csíkszék	A 17. század elején írt másolata a gróf Kornis család levéltárában.	MOL	TAGÁNYI Gábor 1896, I, 343–346.
Nagybacon - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8. Egykorú másodpéldány.	

¹³⁹ A tanulmányban már jelzettek többnyire kihagytuk ebből a lajstromból.

¹⁴⁰ A rövidítéseket Imreh István nagy szintéziséből vettük át (IM-REH István 1983, 505–507).

Falu és szék neve	A falutörvény eredetijének vagy másolatának korábbi megőrzési helye vagy birtokosa (ha ismeretes)	A falutörvény eredetijének vagy másolatának későbbi megőrzési helye (ha ismeretes)	Első közlések
Bölon - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Bodos - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Köpec - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Miklósvár - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Nagyajta - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Szárزازta - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Középajta - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Barót - Miklósvárszék		MOL. ErdGubLvt. Nr. 1487/1775. I. 46. Miklósvárszék falutörvényei; Miklósvárszék lvt. 1775. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Martonfalva - Kézdiszék		Szgy. Ált. Háromszék lvt. 1837. évi tiszti hivatali iratok. Fasc. II. 8.	
Márkosfalva - Kézdiszék		Szgy. Ált. Háromszék lvt. 1774. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. 8.	
Szentiván és Laborfalva - Sepsiszék		Szgy. Ált. Háromszék lvt. 1719. évi közigazgatási iratok. Fasc. II. nr. 8.	
Kisborosnyó - Sepsiszék		Szgy. Ált. SzNM Törzsgyűjt.	IMREH István 1947, 31–35.
Szotyor - Sepsiszék		Szgy. Ált. SzNM Törzsgyűjt. F 75. Cserey gyűjt. IV. fasc. 53.	IMREH István 1947, 35–37.
Csikjenőfalva - Csíkszék		Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag. Csikjenőfalva jegyzőkönyve, 1812–1837.	
Csikjenőfalva - Csíkszék		Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag. Csikjenőfalva jegyzőkönyve, II. 1812–1837.	
Csikjenőfalva - Csíkszék		Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag. Csikjenőfalva jegyzőkönyve, III. 1838–1848. 3–4.	
Csikjenőfalva - Csíkszék		Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag. Csikjenőfalva jegyzőkönyve, III. 1838–1848. 10–11.	
Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Dánfalva, Madaras, Karcfalva - Csíkszék		Csíkszeredai Múzeum. Dokumentációs anyag. Csikjenőfalva jegyzőkönyve, III. 1838–1848. 45–47.	
Monyasd - Csíkszék		Csíki Székely Múzeum. (Csíkszeredai Múzeum.) Ltsz. 6334. Nr. 45/100.	
Zalán - Sepsiszék	„A zaláni communitás jegyzőkönyve 1771–1787.” Vass Béla megőrzésében.		

Kísérlet a székely falutörvények és rendtartások statisztikai módszerekkel való vizsgálatára

Falu és szék neve	A falutörvény eredetijének vagy másolatának korábbi megőrzési helye vagy birtokosa (ha ismeretes)	A falutörvény eredetijének vagy másolatának későbbi megőrzési helye (ha ismeretes)	Első közlések
Szentkatolna - Kézdiszék	Szentkatolna protocolluma, 1790–1820. 1–3. Incze László megőrzésében. ¹⁴¹		
Szentkatolna - Kézdiszék	Szentkatolna protocolluma 1790–1820. Incze László megőrzésében.		
Szentkatolna - Kézdiszék	„Szentkatolna falva jegyzőkönyve 1837. május harmadikától” 33–46. Incze László megőrzésében.		
Szentkatolna - Kézdiszék	„Szentkatolna falva jegyzőkönyve 1837. május harmadikától” 90–92. Incze László megőrzésében.		
Árkos - Sepsiszék		Szgy. Álv. Árkos iratai, I. köteg, nr. 2.	
Árkos - Sepsiszék		Szgy. Álv. Árkos iratai, I. köteg, nr. 2.	
Árkos - Sepsiszék		Szgy. Álv. Árkos iratai, I. köteg, 2. sz. Árkos jegyzőkönyve, 1824–1845.	
Szemerja - Sepsiszék		Szgy. Álv. Szemerja iratai, 2. sz. Jegyzőkönyv, 1771–1803.	
Oroszfalu - Kézdiszék		Szgy. Álv. Oroszfalu iratai, I. köteg, 27. sz. Oroszfalu jegyzőkönyve, 1768–1783.	
Ozsdola - Kézdiszék		Szgy. Álv. Ozsdola iratai, I. köteg, 23. sz. Ozsdola protocolluma, 1772–1828. 55-59.	
Paploc - Orbaiszék		Szgy. Álv. Paploc iratai I. köteg, nr. 25.	
Taploca - Csíkszék		Cssz. Álv. Csíktaploca iratai, 70. köteg, 2. sz.	
Taploca - Csíkszék		Cssz. Álv. Csíktaploca iratai, 70. köteg, 2. sz. „Taploczai jegyzőkönyvek, 1837–1865.” 4–6.	
Tusnád - Csíkszék		Cssz. Álv. 29/9/1795/20–26.	
Csíkszépvíz Csíkszék	Csíkszentmiklósi plébánia levéltára. 1705/125.		
Csíkszépvíz Csíkszék		Cssz. Álv. 98/1/2. (1813), 39. (1815)	
Csíkszépvíz Csíkszék		Cssz. Álv. 98/1/123–124. (1821), 167-168.	
Csíkszépvíz Csíkszék		Cssz. Álv. 98/1/257–262. (1841. II. 28.)	
Szárhegy - Gyergyószék		Cssz. Álv. Szárhegy iratai, I. sz. „Szárhegy jegyzőkönyve, 1804–1834.”	
Alsócsernáton - Kézdiszék		Szgy. Álv. Damokos Dénes iratai	IMREH István, 1947, 18–31.
Oltszem - Sepsiszék		AkTLvt. Mikó-Rhédey cs. lvt. II. Reg. Fasc. IV. nr. 115.	
Bodok - Sepsiszék		AkTLvt. Mikó-Rhédey cs. lvt. II. Reg. Fasc. VII. nr. 176.	
Uzon - Sepsiszék		AkTLvt. Kispál cs. lvt. 92.	
Uzon - Sepsiszék		AkTLvt. Kispál cs. lvt. 110.	
Kilyén - Sepsiszék		AkTLvt. Lázár cs. lvt. Medgyesfalvi lvt. Kilyéni Székely osztályában	
Eresztevény - Sepsiszék		Szgy. Álv. Eresztevényi cs. lvt. 65. sz. köteg, Fasc. 5. nr. 38.	
Backamadaras, Bálintfalva, Szentlászló - Marosszék		AkTLvt. Pókai Sárosi cs. lvt.	
Karácsonyfalva - Marosszék		AkTLvt. Toldalagi cs. lvt. Fasc. VII. nr. 12.	
Kissolymos - Udvarhelyszék		AkTLvt. Kissolymosi Simó cs. lvt. nr. 7.	

¹⁴¹ Incze László (1928–2007), tanár, helytörténész, muzeológus, közéleti személyiség, kézdívasárhelyi múzeumigazgató

Falu és szék neve	A falutörvény eredetijének vagy másolatának korábbi megőrzési helye vagy birtokosa (ha ismeretes)	A falutörvény eredetijének vagy másolatának későbbi megőrzési helye (ha ismeretes)	Első közlések
Homoródszentpál - Udvarhelyszék		AkTLvt. Wesselényi cs. hadadi lvt.	
Hidvég - Fehér vármegye		AkTLvt. Mikó-Rhédey cs. lvt. I. Reg. Fasc. VIII. nr. 262.	
Hidvég - Fehér vármegye		AkTLvt. Mikó-Rhédey cs. lvt. I. Reg. Fasc. XII. nr. 300.	
Magyarhermány - Udvarhelyszék	Máthé János ¹⁴² megőrzésében. Iratgyűjtemény. 1. sz.		
Homoródszentmárton - Udvarhelyszék	Jakó Zsigmond megőrzésében		
Bogát - Aranyosszék	A nemes Aranyas széki tisztségnek levél tárából Kövenden, Februarius 19dik napján az 1827dik esztendőben. Kiadta Csit Szent Iváni id. Koronka László v. notárius.		LŐTSEY SPIELENBERG László 1837, 103–116. (Belső lapszámozás: 5–14)
Kanta - Fehér vármegye		A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára - eredeti	MGTszle., IV. évf., 1899, 81–83.
Lécfalva - Kézdiszék		MOL. 1807. Bodor Zsigmond írásában-szerkesztésében	BODOR György 1968, 257–260.

Coroi Artur - Budapest, Várhegy, 2, H-1028, roiar@ludens.elte.hu

Irodalom

- BODOR György
1968 Egy falutörvény a XIX. század elejéről, *Ethnographia*, LXXIX. évf., 2. sz., 257–280.
- COROI Artur
2001 *Adalékok Altorja és Háromszék történetéhez (Székely falvak sorozat, 1.)*, Debrecen.
2007 Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734, in: S. Lackovits Emőke – Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7.*, Sepsiszentgyörgy – Veszprém, I. k., 59–173.
- CS. BOGÁTS Dénes
1929 *Háromszéki helynevek*, in: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves Jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 52–71.
- CSEREY Zoltán
1999 Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a XIX. század derekán, in: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 110–121.
- CSUTAK Vilmos
1929 Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707–11-ben, in: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves Jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 633–640.
- DÁVID László
1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- EGYED Ákos
1978 *Háromszék 1848–1849*, Bukarest.
1981 *Falu, város, civilizáció*, Bukarest.
- HEREPEI János
1965 *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, I. k., Budapest–Szeged, 1969.
- HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann (közli)
2001 *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése 2. Háromszék (Szabó T. Attila erdélyi Történeti Helynévgyűjtése 2.)*, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- IMREH István
1947 *Székely falutörvények*, Kolozsvár.
1971 A székely falvak törvényeiről, *Aluta*, Sepsiszentgyörgy, 223–232.
1973 *A rendtartó székely falu*, Bukarest.
1979 *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850*, Bukarest.
1983 *A törvényhozó székely falu*, Bukarest.
1994 A háromszéki Hilib törvényei (1829–1830), *Népismereti dolgozatok*, Bukarest, 31–43.
1997 Udvarhelyszék legrégebbi falutörvénye, *Székelyföld*, 1. sz., 70–74.
1999 Udvarhelyszék legrégebbi falutörvénye (1615), in: Uő: *Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850)*, Budapest–Kolozsvár, 131–135.
1999 A háromszéki Hilib törvényei (1829–1830), in: Uő: *Erdélyi eleink emlékezete (1550–1850)*, Budapest – Kolozsvár, 136–149.
2001 *Székely rendtartások*, in: Egyed Ákos és Magyar András (szerk.): *A székehség története a 17–19. században*, Csíkszereda, 174–196.

¹⁴² Máthé János (1898–1986), magyarhermányi gazdálkodó, helytörténész.

- IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*, Budapest–Bukarest.
- KOLOZSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (szerk.)
1885 *Corpus Statutorum Hungariae Municipaliūm. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai*, Budapest.
- LŐTSEY SPIELENBERG László
1837 *A Nemes Székely Nemzetnek jussait világosító némely darab levelek*, Marosvásárhely.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból, III (Háromszék)*, Pest.
- RÉTHLY Antal
1952 *A Kárpátmedencék földrengései (455–1918)*. Budapest.
- SZABÓ Károly
1872–1898 *Székely Oklevéltár, I–VII*, Kolozsvár.
- SZABÓ T. Attila (közli)
1958 Cs. Bogáts Dénes: Adatok Háromszék történeti helynévanyagának ismertetéséhez, *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, 2 évf., 1–4 sz., 213–224.
- SZINERSZÉKI KERESZTURY József
1788 *Introductio in opus collectionis normalium constitutorum, quae regnante august. Imperatore et rege apostol. Josepho II. pro regno Hungariae et ei adnexis provinciis, magnó item principatu Transilvaniae condita sunt. Pars I. Nova Transilvaniae divisio*, Bécs.
- SZŐCS János
2004 *Három csíki falutörvény, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004*, Csíkszereda.
- TAGÁNYI Károly (szerk.)
1896 *Erdészeti Oklevéltár, I–III*, Budapest.
- TAKÁCS Péter (közli)
2002 *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból*, Debrecen.
- WERBŐCZI István
1990 *Tripartitum* (Latin–magyar kétnyelvű kiadás), Budapest.
- ZEPECZANER Jenő
1999 Székelyderzs templomkastélyának rendtartásai, in: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 619–641.

Rövidítések

- AkTLvt* – Román Akadémia Történelmi Levéltára, Kolozsvár
Corpus stat. – KOLOZSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (szerk.) 1885
Cssz.Álvt – Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda
EGtSzle – Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle, Kolozsvár
EMLvt – Erdélyi Múzeum Levéltára, ma in: *AkTLvt*
MGTsZle – Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Budapest
MOL – Magyar Országos Levéltár, Budapest
SzgyÁlvt – Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy
SzOkl – SZABÓ Károly – SZÁDECZKY Lajos 1872–1898
TTár – Történelmi Tár, Budapest

Cercetarea legiuirilor sătești din Secuime cu ajutorul metodelor statistice

(Rezumat)

Luând în seamă legiuirile sătești din Secuime publicate sau menționate de către István Imreh și alți cercetători, autorul constată că fiecare al patrulea sat a avut legiuii scrise sau a fost părtaș la legiuirile scrise comune mai multor sate învecinate. Numărul relativ mare al legiuirilor sătești permite – între anumite limite – cercetarea lor cu ajutorul metodelor statistice. Cercetând legiuirile sătești din Secuime autorul ajunge la concluzia că deocamdată acestea nu pot fi clasificate în mod univoc pe baza conținutului, datei înregistrării în scris sau pe baza așezării geografice a satelor secuiești, care au avut legiuii scrise. Lucrarea atrage atenția asupra împrejurărilor, care au determinat comunitățile sătești să-și înregistreze în scris aceste legiuii, iar apoi să le modifice. Autorul încheie lucrarea cu unele concluzii ipotetice și prezintă unele aspecte ale soartei legiuirilor sătești după 1848. Anexa cuprinde citate din izvoarele studiate, precum și tabela locului de păstrate a acestor legiuii, deținătorul lor și locul primei lor publicări.

Research of Rural Legislation of Székelyföld by Statistical Methods

(Abstract)

Considering the rural legislation of Székelyföld published or mentioned by István Imreh and other researchers, the author ascertains that each fourth village had written legislation, or it had a role in composing the common written legislation of several neighbouring villages. Their greater number – within certain limits – permits their research using statistical methods. After having researched them, the author concludes that so far these rural legislations cannot be unambiguously classified according to content, date of recording or geographical position of the villages that had written legislation. The paper directs attention to the circumstances which made these villages register themselves in writing, and then modify these. The author finishes the paper with some hypothetical conclusions and presents certain aspects of rural legislation after 1848. The annex contains quotations from the studied sources, as well as the chart about the keeping place of these legislations, their holder and the place of the first publishing.